

ŽENSKA ISTORIJA NIŠA

ŽENSKI PROSTOR

ŽENSKA
ISTORIJA
NIŠA

Naslov
ŽENSKA ISTORIJA NIŠA

Autorka
Ana Jovanović

Urednica
Vera Kurtić

Lektura i korektura
Ženski prostor

Recenzija
Svenka Savić

Dizajn i prelom
Bojana Tamindžija

Izdavač
ŽENSKI PROSTOR
www.zenskiprostor.org

Fotografije
Istorijski arhiv Niš

Štampa
Punta, Niš

Tiraž
300

Niš, 2013.

Štampanje ove publikacije je omoučeno zahvaljujući
solidarnoj podršci fondacije
Roza Luksemburg za jugoistočnu Evropu

ŽENSKA ISTORIJA NIŠA

Ženski prostor

SADRŽAJ

7 UVOD

11 PIONIRKE OBRAZOVANJA I ŠKOLSTVA

16 Anastasija Nasta Dimitrijević- *daskal devojka*

Prva niška učiteljica

17 Anka Pavlović

Prva upravnica radeničke ženske škole ženske podružine

20 Radenička škola za vez, belo rublje i haljine niške ženske podružine

22 Babeta Hana Netović

Upravnica Devojačkog vaspitnog zavoda

24 Hristina Bošković

Učiteljica i borkinja za prava žena

26 Viša ženska škola, Privatna viša ženska škola,

Privatna ženska gimnazija

29 Leposava Marinković

Niška feministkinja

31 ŽENE U ZDRAVSTVU I SOCIJALNOJ ZAŠTITI

33 Niške babice

34 Dr Eva Haljecka

Prva upravnica Ginekološkog odeljenja niške bolnice

37 Mr farm Desanka Ruvidić

Prva apotekarka Niša i Srbije

40 Mr farm Jekica Marjanović

Upravnica prve Narodne apoteke u Nišu

42 Florens Mo i Džin Rekin

Upravnice Englesko-srpskog dečjeg doma u Nišu

- 45 ŽENE U KULTURI I UMETNOSTI
- 48 Jelena Dimitrijević i Nadežda Petrović
Velikanke kulturnog stvaralaštva
- 52 Elis Eskju i Katarina Klara Štuceneger
Spisateljice koje prolaze kroz grad
- 55 Ljubov Strahovskaja Gavrilovna
Prva niška profesorka klavira
- 57 Darinka M. Odavić
Autorka i borkinja za emancipaciju žena
- 62 Žensko (romsko) pevačko društvo
- 63 Fevzija Jašarević
Violina prvog niškog simfonijskog orkestra
- 65 NARODNE HEROJKE I PARTIZANKE
- 68 Savka Tasić i Razumenka Zuma Petrović
Partijska tehnika u rukama žena. Propaganda i obrazovanje
- 70 Jelka Radulović
Organizatorica fabričkog komunističkog aktiva
- 71 Nada Tomić
Studentkinja i aktivistkinja SKOJ-a
- 73 Jelisaveta Aneta Andrejević
Narodna herojka iz đачke klupe
- 76 Đurđelina Đuka Dinić
Radnica kožarske industrije
- 78 Umesto zaključka
- 80 Beleške i izvori
- 84 Bibliografija
- 86 Recenzija, Svenka Savić

Istorija žena inspirisana feminizmom proučava promene koje su dovele do sadašnjih okolnosti, ali i kreira promene u sadašnjosti da bi se stvorila budućnost koja će biti drugačija od prošlosti¹

UVOD

Pred vama je deo istorije žena grada Niša koji smo prikupile i objedinile sa namerom da živote i značaj žena, koje su obeležile naš grad, otgnemo od zaborava i prikažemo ih u novom ruhu.

Istoriografija, kao nauka, dugo je negirala doprinose i živote žena, dok su istorijski narativi pravljeni od strane muškaraca i bave se uglavnom muškarcima. Podstrek da objavimo ovu publikaciju dugujemo naporima žena iz feminističkog pokreta čije tekovine nastavljamo, a koje su tokom šezdesetih godina dvadesetog veka, sa razvojem i usponom drugog talasa feminizma, činile vidljivim ono što je vekovima bilo nevidljivo – ženske živote i ženska dela. Veliki broj istoričarki počinje da se okreće ženama kao temama svog istraživanja i feminističkim okvirima za iščitavanje ljudske istorije doprinoseći na taj način da se feminizam razvija i kao pokret, i kao akademska disciplina. To je doprinelo diferenciranju dve „istorije“ – ženske istorije i istorije roda. U današnje vreme, iako se ženska istorija bavi životima žena kroz istoriju, ona ne mora nužno imati feministički okvir, dok se istorija roda ne mora baviti ženama, ali podrazumeva feministički okvir.²

Beleženje istorije grada kroz istoriju žena predstavlja jedan od načina za sagledavanje položaja žena u određenom društvu, ali čini jasnijim i celokupnu društvenu stvarnost određenih perioda u životima žena i muškaraca. Na našim prostorima su, do sada, prikupljene i objavljene

ženske istorije Novog Sada, Kikinde, Kragujevca, Leskovca i Kruševca, i to od strane feminističkih organizacija³. Valjalo bi pomenuti i autorke koje se bave ženskom istorijom, pre svega dr Svenku Savić koja je otvorila put ženskoj usmenoj istoriji i ohrabrila žene iz nacionalnih manjina da i one govore o svojim životima, dr Gordanu Stojaković, koja je posebno doprinela da se istorija AFŽ-a ne zaboravi, kao i dr Ljubinku Trgovčević i dr Anu Stanić, koje se bave obrazovanjem i školovanjem u 19. veku.

Biografije žena koje su rođene, živele ili umrle u Nišu, i koje su svojim delima unapredile život u njemu, tkaju priču o istoriji i razvoju grada u najburnijim periodima Srbije, od druge polovine 19. do druge polovine 20. veka. Prateći njihove živote, saznajemo na koje načine su se žene borile za društvene promene, ko su bile one koje su imale mogućnosti da se izbore za bolju poziciju žena, kao i to kako su, i da li su, pokušavale da svoju novostečenu poziciju iskoriste kako bi i drugim ženama pružile iste mogućnosti. Ovaj tekst oslikava vremena u kojima žene u Nišu počinju po prvi put, u većem broju, da se uključuju u određene oblasti javnog života. Iako se kroz istoriju određena vremena romantizuju, važno je uvideti kako je to izgledalo iz ženske perspektive. Vreme o kome govorimo počinje sa nacionalističkim poletom mlade države, gde posebnu zanimljivost predstavlja uvid u to kakvo je mesto u mladoj nacionalnoj državi bilo namenjeno ženama, ili još zanimljivije, kakvo mesto su one želele i trudile se da u njemu zauzmu; da bi nas preko balkanskih ratova i dva svetska rata, dovelo do perioda izgradnje nove države. Za svaki od ovih perioda značajno je to da su žene imale ulogu nositeljki promena.

Važno je osvestiti i matricu po kojoj većina progresivnih žena, pa tako i onih čiji je život i rad predstavljen u ovoj brošuri, pripada srednjem i višem sloju, kao i većinskom narodu. Kako to objašnjavaju i Aleksandra Šepard i Gartine Voker, velika snaga u pristupu feminističke istorije leži, ne samo u potencijalu da se identifikuje i analizira rodna dimenzija već i ostale kategorije kao što su klasa, rasa, religija, etnicitet ili bilo

koja druga različitost.⁴ Ipak, priče o ovim ženama nose značaj u okviru različitih društvenih konteksta. U vremenima u kojima su živele, levičarke su bile vesnice društvenih promena, prava radnika i radnica, prava žena. Danas, kada ponovo živimo u vremenu surovog kapitalizma lokalnog i globalnog karaktera, sećanje na njih vraća nadu u društvenu pravdu. To se ponavlja i sa ženama iz različitih etničkih zajednica. Romkinje kao nevidljivi deo istorije grada, ali koje i dalje žive u sećanjima onih kojima samoorganizovanje Roma i Romkinja znači kao podrška za ličnu emancipaciju, kao i zaboravljene Turkinje o kojima saznajemo kroz dela Jelene Dimitrijević. Zabeležena je i povezanost i životno partnerstvo Engleskinja Florens Mo i Džin Renkin - tema aktuelna i u ovom vremenu.

U Nišu su živele i žene koje su imale jasnu sliku o položaju žena u društvu, kao što je to bila Darinka M. Odavić Jovanović koja je pre Simon de Bovoar pisala o vaspitanju kao o korenu potčinjenosti žena. Ona je u duhu vremena u kome je živela veličala naciju, što je odlika i mnogih naših savremenika i savremenica. Uz Leposavu Marinković, Darinka M. Odavić Jovanović predstavlja prvu poznatu deklarisanu feministkinju u našem gradu.

U Nišu su neke od ovih žena dobile deo zasluženog poštovanja, i to pre svega partizanke, ali i umetnice. Recimo, posle Drugog svetskog rata kožarska fabrika u kojoj je radila Đuka Dinić ponela je njeno ime, podignuti su spomenici njoj, Jeleni Dimitrijević, Nadeždi Petrović, Jelisaveti-Aneti Andrejević, a jedna od ulica u centru grada dobila je ime po Nadi Tomić. Suočena sa revizionizmom istorije i brisanjem prošlosti, ova ženska imena, koja su samo deo niza imena značajnih žena, polako tonu u zaborav. Čak i uz postojeće tendencije brisanja tekovina ženske borbe, antifašizma i AFŽ-a, slabu zastupljenost žena u oblastima javnog i političkog života nemoguće je objasniti ličnim izborima. Ona je istovremeno i posledica brojnih perioda u istoriji u kojima su žene bile suočene sa zakonskim i običajnim zabranama, kao i činjenice da je kod nas većina zakonskih prepreka ukinuta pre manje od sto godina. Borba samih žena je ono što je donelo pravo na obrazovanje, na rad, učešće u politici i pravo glasa. Ovaj tekst ima za

cilj da ukaže na napore žena da ostvare elementarna prava, a savremenim ženama i onima koje tek dolaze, da pokaže da se ženska borba ne dešava van naših prostora već da je i borba žena koje su živele u našem gradu, deo globalnog pokreta za prava žena.

Brošura je podeljena na četiri oblasti – obrazovanje, zdravstvo, kulturu i umetnost i politiku. Podela na oblasti je prilično arbitrarna i mnoge od žena koje navodimo doprinele su razvoju ne samo jedne već dve ili više oblasti, ali je bila neophodna radi lakšeg kontekstualizovanja. Pri izboru materijala za žensku istoriju našeg grada trudile smo se da pronađemo žene čiji je rad doprineo razvoju određenih oblasti i koje su bile pionirke u svojoj oblasti. Ipak, ovu brošuru treba posmatrati kao polaznu tačku, kao početak ispitivanja ženske istorije Niša, i nadamo se da će interesovanje za to, naročito među savremenicama, sve više rasti. Nažalost, i ovo je još jedno od istraživanja koje ukazuje na propuste u arhiviranju i čuvanju istorijskog materijala u Nišu, koje se ogleda u nedostatku očuvanih dela, ali i biografija, te smo na naslovnici izdanja fotografije žena koje nedostaju simbolički naznačile praznim kvadratima.

Građa ove publikacije čini otklon od poimanja istorije kao priče o ratovima, vođama i pobednicima, u kojima su opevani pojedini veliki patrijarsi nacija, i uvode nas u svet ženskih života punih izuzetne predanosti, istrajnosti i hrabrosti. To su ličnosti koje su živele ispred svog vremena, i koje nastavljaju da inspirišu nove generacije žena na slobodu i samoostvarivanje.

Niš, avgust 2013.

Ženski prostor

PIONIRKE OBRAZOVANJA I ŠKOLSTVA

Početak XIX veka velike društvene promene počinju da se dešavaju širom jugoistočne Evrope. Postaje sve jasnije da Otomansko carstvo gubi na snazi i da je samo pitanje trenutka kada će biti primorano da se povuče iz Evrope. U toj situaciji manji narodi pokušavaju da po prvi put, i uprkos interesima i željama velikih sila⁵, osnuju svoje nacionalne države. Beogradski pašaluk već tridesetih godina XIX veka dobija široku autonomiju, a nezavisnost, kao i teritorijalno proširenje, Srbija dobija 1878. godine. Te godine Niš i Nišavski okrug postaju deo srpske države.⁶

Najveće društvene promene u Nišu i okolini dešavaju se upravo u godinama koje su neposredno prethodile ujedinjenju, dakle, u drugoj polovini XIX i u prvim godinama XX veka. Upravo u tom periodu Niš postaje pravi grad, drugi po značaju u novoj državi. Naravno, društvene promene se nisu dešavale samo u tom periodu, te je jedan od najznačajnijih događaja, promena državnog uređenja, ostvarena sredinom XX veka, tj. nakon II svetskog rata. Tada se ostvaruje i izuzetno značajno žensko pravo – žene dobijaju pravo glasa.

Do XIX veka obrazovanje u Nišu i okolini je bilo slabo organizovano i vezano za verske institucije. Škole koje su postojale, bile su organizovane po nacionalnoj pripadnosti, te su tako postojale turske, srpske, grčke i bugarske škole. Vezanost za verske institucije značila

je u to vreme, pre svega, da je obrazovanje bilo ograničeno i bazirano na verskim tekstovima, da nije postojala nikakva standardizacija gradiva, kao i to da je školovanje bilo uskraćeno velikom broju dece, pre svega deci iz siromašnijih porodica, a posebno ženskoj deci. U prvoj polovini XIX veka stvari se lagano menjaju. Obrazovanje, kao privilegija viših, politički aktivnijih slojeva, počinje da se smatra načinom mogućeg širenja uticaja i obezbeđivanja priključivanja ovih krajeva nakon očekivanog raspada Osmanskog carstva. Pokušaji širenja uticaja bili su posredni, putem udžbenika koji su plasirani, ili pak neposredni, slanjem učitelja da obrazuju decu. Godine 1830. u Niš iz Srbije stiže učitelj Spiridon Jovanović. On je u Nišu otpočeo proces organizovanja i modernizovanja školstva. Jedna od posledica njegovog angažovanja bilo je i otvaranje prve mešovite osnovne škole, odnosno otpočinjanje obrazovanja ženske dece. Mešovita osnovna škola otpočela je sa radom 1845. godine, i u njoj je nastavu držala Anastasija Nasta Dimitrijević, prva niška učiteljica. Dakle, petnaest godina nakon otpočinjanja reforme školstva, Niš ne samo što dobija prvu mešovitu osnovnu školu već dobija i prvu učiteljicu.⁷ Nažalost, kako se pokazalo na popisu stanovništva 1878. godine, inicijativa da se obrazuju i ženska deca tokom trideset narednih godina nije bila naročito uspešna. Na tom popisu Niš je imao tri odsto pismenih stanovnika, i to hiljadu devetsto petnaest muškaraca i svega sedamdeset tri žene.⁸ Bilo je očigledno da se u okviru nove države mora raditi dosta na poboljšanju obrazovanja. Pored osnovnih škola, u većem broju počinju da se otvaraju gimnazije i nepotpune, odnosno šestorazredne srednje škole. Što se tiče srednjoškolskog obrazovanja, zakonski često nije bilo regulisano da li škole treba da budu mešovite ili pak podeljene na muške i ženske. To je bilo uslovljeno i nepostojanjem zgrada u kojima je nastava mogla da se obavlja, te su silom prilika muške i ženske škole, iako zvanično odvojene, u stvari nastavu držale pod istim krovom.

O tome kakav je bio odnos prema obrazovanju ženske dece i devojaka krajem XIX veka na ovim prostorima, najbolje govori izveštaj direktora

Niške gimnazije Mihajla Markovića, za školsku godinu 1890/91:

Došao sam do uverenja da su ženska deca u gimnaziji vrlo ozbiljna smetnja za napredak škole. Iako zakon zna samo za učenike u gimnaziji, sve su nam gimnazije pune i učenica. Jednom administrativnom naredbom uvedeno je da se na „kapiji istoka“ uče muška i ženska deca zajedno u srednjim školama dok su u osnovnim odvojena! U nas uopšte opaža se težnja da deca hoće da preskaču dečačko doba i da brže bolje hoće da postanu mladići, ljudi. Ovu pojavu jako pospešuje prisustvo devojčica u srednjim školama, čim se deca stanu graditi pre vremena mladići, ovi ljudi, nema gotovo ništa od njihova rada u školi.⁹

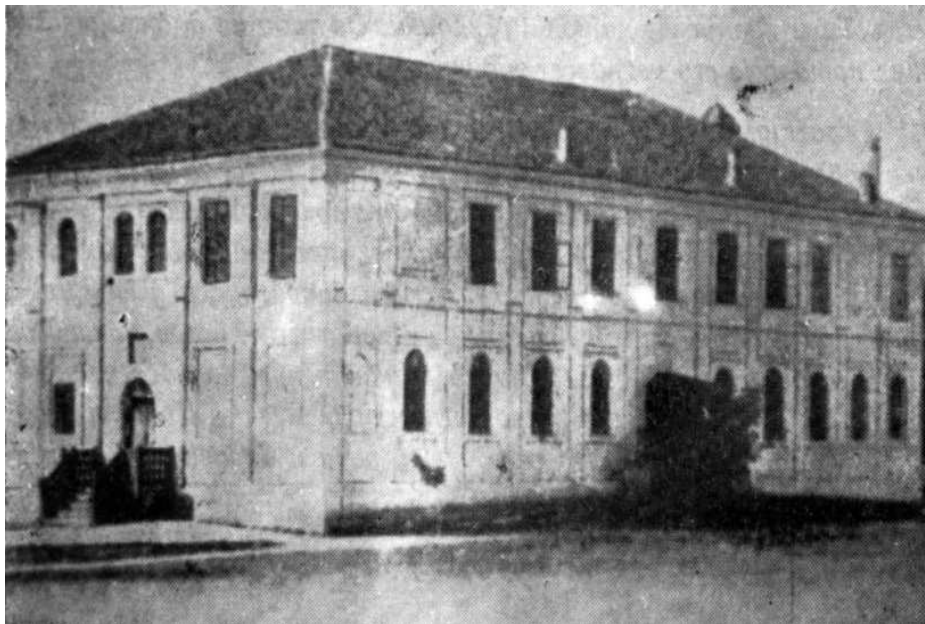
Prerano odrastanje mladića uzrokovano prisustvom devojaka u školama nije jedini problem po Markoviću. Po njemu, zajedničko obrazovanje mladića i devojaka bilo je loše i po državu:

Osim toga, kakvu će korist imati ovo malo države i ovaj raskomadani narod ako i ženskinju da muško obrazovanje? Da li će se na ovaj način doći do razumnijih domaćica i spremnijih matera? Ne samo da sumnjam, već protivno mislim. Ovako radeći, mi prosto u ženskinju spremamo konkurente muškima. Kom li onda ostavljamo poslove domaćica i matera? Sve mi se čini da mi rasipamo snagu narodu radeći na ovaj način. Za ženskinje ženske škole dajmo. Za obe je strane štetno da zajedno uče.¹⁰

Ovakav stav su zastupali mnogi direktori srednjih škola u Srbiji, i u julu 1898. godine donosi se novi Zakon o srednjim školama, po kome se zabranjuje zajedničko školovanje muške i ženske dece.¹¹ Ovaj zakon neće moći da se striktno primenjuje u praksi usled već pomenutih problema.

Obrazovanje koje su ženske škole nudile pratilo je stav izrečen u

izveštaju direktora Markovića. Naglasak je bio na ručnom radu, domaćinstvu, jezicima i umetnostima. Neke od poznatijih niških ženskih škola, osnovnih i srednjih, krajem XIX i početkom XX veka bile su Ženska osnovna škola, Privatna nepotpuna šestorazredna škola za žensku decu, Vaspitni zavod Babete Netović, Ženska radenička škola ženske porodice. Ipak, tamo gde bi se na prvi pogled učinilo da je napravljen progres, kao što je to u slučaju otvaranja obrazovnih ustanova za devojčice i devojke, ispostavilo se da je to bio progres u samo jednom aspektu. Širenje pismenosti je praćeno smanjivanjem nastavnog gradiva i manjim očekivanjima od žena, te su nastavni planovi i programi ženskih škola pre svega bili fokusirani na pružanje obrazovanja koje bi žene držalo vezane za dom.

Zgrada osnovne škole u Nišu (kod Saborne crkve) izgrađena 1864. godine

Zgrada bivše Moravske banovine (sada zgrada Univerziteta), 1918.godine

Anastasija Nasta Dimitrijević - *daskal devojka*

Prva niška učiteljica

Anastasija Nasta Dimitrijević sa učenicima

Rođena oko 1816. godine u Prizrenu, Anastasija-Nasta Dimitrijević u Niš dolazi kako bi se obrazovala. Još kao dete je patila od zdravstvenih problema - leva ruka i noga su joj bile paralizovane, ali je to nije sprečilo da se školuje. Na njenom primeru se još jednom jasno vidi da se polna segregacija u školama nikada nije striktno primenjivala, bilo da je bila regulisana običajnim pravom ili zakonima, a ona svakako nije bila jedina učenica koja je tridesetih godina XIX sticala obrazovanje. Ceo život je posvetila obrazovanju namerno prkoseći očekivanjima sredine.

Kada je odlučila da će se baviti učiteljskim pozivom, odlučila je i da se neće udavati. Iako ne postoje izvori u kojima Anastasija Dimitrijević objašnjava svoju odluku, važno je reći da su po tada restriktivnim zakonima učiteljice posle udaje mogle da nastave da se bave svojim pozivom jedino ako se udaju za učitelje.¹² Aktivno je radila kao

učiteljica do sredine sedamdesetih godina XIX veka, kada je zbog bolesti morala da se povuče. U gradu je bila poznata kao daskal devojka,¹³ odnosno učiteljica (daskal znači učitelj).

Otvaranje mešovite osnovne škole koju će voditi Nasta Dimitrijević, kao i dolazak njenog učitelja Spiridona Jovanovića, bilo je usko vezano za napore da se u niškom okrugu proširi srpski uticaj. Naime, u Srbiji obrazovanje nije bilo zakonski rešeno sve do 1844. godine, kada se donosi prvi Opšti zakon o školstvu u kome se pominje i školovanje ženske dece. Dve godine kasnije, 1846, posebnom uredbom određeno je kako će deca u ženskim školama podučavati, odnosno određeni su sadržaji koji će se obrađivati, kao i organizacija nastave.¹⁴ Propisano je da će obrazovanje u ženskim školama trajati šest godina i da će se učenice u školi, pored nastavnih predmeta, učiti i ručnom radu.

Godine 1845, ubrzo nakon donošenja Zakona o obrazovanju u Srbiji, u Nišu se otvara mešovita škola.¹⁵ Sa koliko zadovoljstva, ponosa i uspeha je Nasta Dimitrijević radila na obrazovanju dece možemo da vidimo iz pisma koje je 1880. godine uputila Ministarstvu prosvete i crkvenih dela tražeći pomoć:

*Nikada moja škola nije imala manje od 100 đaka. Na potpuno zadovoljstvo ovdašnjih građana ja sam neprestano ovde u Nišu bila kao privatna učiteljica 15 i kao opštinska 25, svega 40 godina.*¹⁶

Prva niška učiteljica nije mogla da ostvari penziju budući da ona tehnički nikada nije postala državna službenica, što joj u to vreme, kao ženi, nije ni bilo omogućeno. Pomoć koju je tražila od države, Nasta Dimitrijević je dobila u vidu godišnje pomoći od trista dinara. To, nažalost, nije bilo dovoljno za život. Poslednje godine svog života provela je u siromaštvu. Anastasija-Nasta Dimitrijević, prva niška učiteljica, preminula je 1886. godine.

Anka Pavlović

Prva upravnica Ženske radeničke škole ženske podružine

Anka Pavlović

Nakon ujedinjenja Niškog okruga sa Srbijom 1878. godine, kao jedan od prioriteta mladog društva nametnulo se osnaživanje devojaka i žena, a u skladu sa društvenim normama tog vremena. To je značilo osnaživanje žena kako bi postale dobre supruge, domaćice i majke. Veliku ulogu u tome su igrale i ženske škole u kojima se poseban akcenat stavljao na predmete kao što su ručni rad, kuvanje, vez i slično. Jedna od škola u kojima je devojčkama nuđeno ovakvo obrazovanje bila je i Ženska radenička škola ženske podružine, osnovana od strane Anke Pavlović u saradnji sa Jelenom Rašić.

Anka Pavlović je rođena 1847. godine u Šapcu. Kada je imala dvadeset godina roditelji su je udali za Kostu Pavlovića zahvaljujući čijem angažovanju i dolazi u Niš početkom 1878. godine. Život i rad Anke Pavlović bili su tipični za ženu njenog položaja.¹⁷ Za razliku od Anastasije-Naste Dimitrijević, Anka Pavlović se pridržavala društvenih

normi. Kao žena državnog službenika Koste Pavlovića, koji u Niš dolazi da bi bio upravnik niške varoši, a zatim postaje i načelnik Niškog okruga, Anka se bavila humanitarnim radom i na taj način doprinosila zajednici.

U Nišu, decembra 1878. godine, Anka Pavlović osniva ogranak Beogradske ženske podružine i postaje prva predsednica Niške ženske podružine.¹⁸ Ženska podružina se pre svega bavila humanitarnim radom, ali i obrazovanjem devojaka, jer se pokazalo ne samo da je to neophodno već da postoji i veliko interesovanje među građanstvom.

Godine 1883. Ženska podružina u Nišu otvara Žensku radeničku školu.¹⁹ Fokus u obrazovanju koje je davala ova škola je bio na pripremanju budućih supruge, domaćica i majki, te je tako najveći broj časova bio posvećen stručnim predmetima i praktičnom radu, dok su srpski jezik i račun bili zastupljeni samo jedan do dva časa dnevno. Škola je spadala u niže stručne zanatske škole. Obrazovanje je u njoj obuhvatalo peti i šesti razred više osnovne škole i učenice su najčešće bile devojke od trinaest do sedamnaest godina iz siromašnih porodica. Dakle, iako se u Ženskoj radeničkoj školi insistiralo na tome da devojke i žene od obrazovanja treba da dobiju samo ono što im je neophodno za ispunjavanje nametnutih rodni uloga, škola je i pored toga imala uticaj na osnaživanje pripadnica manje privilegovanih porodica. Na primer, učenice ove škole učile su zanat i mogle su kasnije postati krojačice, i time obezbediti sebi neki vid finansijske nezavisnosti, kao i pomoć svojim porodicama.

Zbog daljih obaveza svog muža Anka Pavlović nije dugo boravila u Nišu. Međutim, i tokom tog kratkog boravka ona je uspela da ostavi trag vođenjem Ženske podružine i otvaranjem Ženske radeničke škole. Godine 1931. odlikovana je Ordenom Svetog Save V reda.²⁰ Orden Svetog Save, državni orden u kraljevini Srbiji, dodeljivao se za zasluge na polju kulture, prosvete, nauke, javnih službi i crkve. Anka Pavlović je umrla 1939. godine, samo nekoliko meseci nakon proslave šezdesetogodišnjice Niške ženske podružine.

Radenička škola za vez, belo rublje i haljine Niške ženske podružine

Humanitarni rad je bio jedan od načina na koji su žene pre dobijanja prava glasa mogle da učestvuju u javnom životu, pokušajući da doprinesu promenama u svakodnevnom životu kada već nisu mogle da utiču na promenu politike države. Naravno, kao i kod muškaraca, i kod žena je bavljenje javnim životom, bilo rezervisano za obrazovane žene iz viših klasa. Humanitarne aktivnosti žena su, najčešće, bile samo nastavak ženskih dužnosti u domu, a to je briga o bolesnima, nemoćnima, deci. Tako je i osnovni cilj Beogradskog ženskog društva osnovanog 1875. godine bila briga o školovanju siromašnih devojaka i pomoć siromašnima.

Nakon što je Anka Pavlović osnovala ogranak Ženske podružine u Nišu godine 1883, Niška ženska podružina osniva Radeničku školu za vez, belo rublje i haljine. Ta škola je omogućavala Ženskoj podružini da siromašnim devojkaama pomogne u sticanju znanja i veština koje bi im pak omogućile da se zaposle i izbave iz siromaštva. Postojala je i praksa usavršavanja, gde su učenice, koje su završile nišku školu, slate u Radeničku školu u Beograd. Niške učenice se kasnije vraćaju i u Nišu drže nastavu. Za vreme ratova Ženska podružina otvara bolnice, a članice pomažu brinući se o ranjenicima i bolesnima.

Nakon Prvog svetskog rata škola Niške podružine obnavlja svoj rad 1919. godine, a 1922. godine menja naziv u Ženska zanatska škola Niške ženske podružine. U ovom periodu je predsednica Ženske podružine u Nišu bila Hristina Bošković, koja se, kao prosvetna radnica, naročito starala da škola radi što bolje, u što boljim uslovima.²¹ Godine 1927. Ženska podružina je obezbedila sredstva za izgradnju nove zgrade, a 1932. ponovo je reformisana i postaje polubanovinska, odnosno plate zaposlenih počinju da se izdvajaju iz sredstava

banovine, dok školom rukovodi Ženska podružina. Nakon ove promene više pažnje se poklanja opšteobrazovnim predmetima. Učenica ove škole bila je i Jelisaveta-Aneta Andrejević, narodna herojka.²²

Sedamdesetih godina XX veka škola je preimenovana u Centar za obuku radnika u industriji, zanatstvu i komunalnoj privredi. Godine 1991. dobija naziv Stručna škola „Filip Kljajić“, a naziv Škola mode i lepote, kako se i danas zove, nosi od 2007. godine.

Uprava Niške ženske podružine 1936.godine

Babeta Hana Netović

Upravnica Devojačkog vaspitnog zavoda

Babeta Hana Netović

Pored škola koje su otvarane uz podršku i pomoć države, u Nišu su otvarane i privatne škole. Jedna od najpoznatijih i najcenjenijih privatnih škola bio je Devojački vaspitni zavod Babete Netović. Privatne osnovne škole, kao i gimnazije, pored plana i programa propisanih na državnom nivou mogle su da organizuju i učenje dodatnih sadržaja.

Babeta Netović rođena je u Minhenu sredinom XIX veka pod imenom Hana. U svom rodnom gradu je studirala jezike (nemački, engleski i francuski) i klavir, a na studijama je upoznala svog budućeg supruga Jeftu Netovića. Godine 1888. njih dvoje su u Nišu otvorili Vaspitni zavod, Jefta Netović je bio direktor, a Babeta Netović upravnica.²³ Zahvaljujući svom obrazovanju Babeta Netović je uspela da organizuje jako uspešnu i cenjenu školu. Poseban akcenat je stavljan na učenje jezika, naročito nemačkog i francuskog, kao i na učenje

crtanja i sviranja. U izveštaju o Vaspitnom zavodu Babete Netović iz januara 1900. godine, školski nadzornik za Niški okrug Stevan Čuturilo između ostalog navodi:

Isti zavod uređen je sa dva tečaja: niži i viši, od kojih svaki ima po dva razreda.

Niži tečaj uređen je u svemu kao državne nepodeljene osnovne škole, i u njemu se nastava predaje tačno po državnom nastavnom programu.

Viši tečaj ima takođe dva razreda i njegov je prosvetni cilj da pitomce spremi za dobre i obrazovane domaćice. Prema tome udešen je i nastavni program, u kome se osobito neguju: domaće vaspitanje, kućanstvo, strani jezici, lepe veštine (muzika i pevanje), kao i ručni rad.²⁴

Obrazovanje u Vaspitnom zavodu Babete Netović se plaćalo i bilo je internatskog tipa. Ta obrazovna ustanova važila je za ekskluzivnu, a od javnih škola se razlikovala, između ostalog, i po broju đaka. Dok su javne škole bile pretrpane, što je onemogućavalo adekvatan rad, u Zavodu je u odeljenjima bilo prosečno po dvadesetpetoro dece.

Zahvaljujući prvobitnom uspehu Zavoda, Babeta Netović je 1890. godine odlučila da otvori i zabavište za decu od tri do šest godina. Zabavište je imalo manje uspeha i nije naišlo na odobravanje nadzornih organa, a kao jedan od razloga je navedeno i to što se smatralo da majke daju decu u zabavište „da bi mogle slobodno skitati po sokacima“.

Vaspitni zavod Babete Netović je postojao do 1924. godine, a Babeta Netović je za svoje zasluge u obrazovanju juna 1909. godine odlikovana Ordenom Svetog Save V stepena.²⁵

Hristina Bošković

Učiteljica i borkinja za prava žena

Hristina Bošković

Novembra meseca 1939. godine u Nišu je održan veliki skup u organizaciji Ženskog pokreta koji je formiran dve godine ranije. Osnovna namena pokreta je bila borba za prava žena – pravo glasa, pravo nasleđivanja, pravo na jednaku platu za jednak rad. Pored toga, Ženski pokret se zalagao za borbu protiv fašizma i za uvođenje socijalne pravde. Rad Ženskog pokreta bio je u bliskoj vezi sa radom zabranjene Komunističke partije Jugoslavije.

Na pomenutom skupu održanom 1939. godine jedna od učesnica je između ostalog naglasila i sledeće:

Šta smo mi uradile da polovina čovečanstva bude osuđena na večito maloletstvo? Eto, ja imam sedamdeset godina i još uvek se računam kao dete od deset - dvanaest godina. Kad mi žene možemo da

*radimo i najteže poslove, da završimo i najteže škole, zašto da ne možemo da raspolažemo sa onim što stvorimo... Niko kao žene ne voli mir, niko kao majke ne mrzi rat.*²⁶

Ta učesnica bila je Hristina Bošković.

Rođena u Aleksincu 1864. godine, u Beograd odlazi kako bi završila Višu žensku školu i tamo polaže učiteljski ispit. U Niš dolazi kako bi radila kao vaspitačica i učiteljica, a od 1889. godine radi u Vaspitnom zavodu Babete Netović. Njeno angažovanje u Nišu bilo je prosvetno, kulturno i političko. Po dolasku u Niš uključila se u rad Ženske podružine, i to je bio samo početak njenih mnogobrojnih aktivnosti. Tokom svog života u Nišu, Hristina Bošković bila je članica Odbora Društva Crvenog krsta Moravske banovine, Oblasnog odbora jadranske straže, Ženskog udruženja Srpska majka, Jugoslovenskog učiteljskog udruženja, Ženskog hrišćanskog pokreta, Saveza trezvene mladeži, Odbora Gospođa kneginja Ljubica i mnogih drugih. Takođe je uređivala dečji list Slavuj i brinula se o radu Ženske radeničke škole.²⁷

Što se političkog angažovanja i rada tiče, može se reći da je Hristina Bošković jedna od prvih žena koja se u Nišu zalagala za ravnopravnost polova, i to već pola veka nakon što se u Nišu po prvi put organizuje školovanje za žensku decu, i u vreme kada direktori viših škola i gimnazija u Nišu i Srbiji insistiraju na tome da muško i žensko obrazovanje mora biti odvojeno i suštinski različito. Kao što se vidi iz njenog govora, Hristina Bošković je zastupala potpunu ravnopravnost polova, a na osnovu toga što žene već jesu ravnopravne u radu, a u pravima nisu.

Rad i angažovanje Hristine Bošković bili su prepoznati i nagrađeni više puta. Dobila je Medalju i Orden Crvenog krsta, Krst milosrđa za požrtvovanu negu ranjenika i bolesnika u balkanskim ratovima, kao i Orden Svetog Save III, IV i V reda.²⁸

Hristina Bošković je umrla 1956. godine u Nišu.

Viša ženska škola, Privatna viša ženska škola, Privatna ženska gimnazija

Pitanje otvaranja više škole za obrazovanje devojaka pokreće se ubrzo nakon ujedinjenja niškog okruga sa Srbijom. Istorijski podaci govore da je tu inicijativu pokrenuo tadašnji ministar prosvete i crkvenih dela Stojan Bošković već 1879. godine. Iako je samo podizanje zgrade u kojoj bi škola bila smeštena naišlo na probleme, jer plac kojim je raspolagala opština nije bio podesan za izgradnju škole, a pronalaženje privatnog placa za otkup je trajalo predugo, ipak se obrazovanje ženske dece, uključujući i više obrazovanje, i dalje smatralo izuzetno bitnim pitanjem.²⁹ Mada, motivi iza te inicijative najčešće su počivali na patrijarhalnim očekivanjima da devojke treba obrazovati kako bi bile uspešne majke i supruge, i kako bi mlada država i nacija napredovale. Bez obzira na razloge podrške za obrazovanje ženske dece, činjenica je da je u društvu postojala široka podrška, i da su mlade žene imale više mogućnosti u obrazovanju.

O motivima za otvaranje ženskih viših škola možemo saznati i iz pisma koje su direktor Gimnazije Mihailo Marković i direktor Učiteljske škole Bogoljub Tirić 1894. godine uputili ministru prosvete i crkvenih dela:

*Da ne bi devojčice bile ostavljene da ih jedino obrazuju po svojim često problematičnim radnjama niške krojačice i švalje, mi Vas lepo molimo da se u Nišu otvori viša ženska škola. Ovakva ustanova pored opšteg obrazovanja, imaće da vrši i srpsku misiju.*³⁰

Kao što se jasno vidi, direktori niških škola nisu bili inspirisani težnjom ka ravnopravnosti polova. Te iste 1894. godine desile su se dve važne stvari – zabranjeno je školovanje muške i ženske dece u istim školama i, usled pritiska roditelja pre svega, odobreno je otvaranje Više ženske škole. Ta škola je radila samo jednu školsku godinu. Deset godina nakon toga, Niš će dobiti Višu žensku školu, i to privatnu.

Godine 1904. niški apotekar Svetozar Ruvidić dobija dozvolu da otvori Višu žensku školu.³¹ Sasvim je moguće da su motivi apotekara Ruvidića da otvori školu imali veze sa ravnopravnošću polova, ili makar sa pružanjem mogućnosti ženskoj deci, jer je on svoje kćerke podsticao i podržavao u bavljenju stvarima koje su u to vreme smatrane ekskluzivno muškim (o njegovoj kćerki, prvoj apotekarki Srbije, Desanki Ruvidić, više u delu vezanom za zdravstvene prilike). Viša ženska škola je radila u skladu sa planovima i programima Ministarstva prosvete Srbije. Prve školske godine škola je imala četiri razreda, a već sledeće broj razreda je povećan na pet. Da bi se upisale, učenice su morale da polože prijemni ispit. Učenice su plaćale školarinu, međutim, kako bi se školovanje omogućilo i siromašnijim devojkama, 1906. godine je osnovan fond za dodeljivanje stipendija. Iako je škola bila privatna i pretežno se izdržavala od stipendija, Viša ženska škola je od prvog dana imala pomoć i podršku gradskih i okružnih vlasti.

Privatna viša ženska škola privremeno je zadovoljila potrebe građanstva za obrazovanjem devojaka. Zahvaljujući molbi roditelja, već dve godine nakon otvaranja Više ženske škole, ukazom od 23. jula 1906. godine Privatna viša ženska škola postaje Privatna nepotpuna šestorazredna srednja škola za žensku decu (odnosno Privatna ženska gimnazija).³² Zahvaljujući kvalitetnom osoblju i radu, ova škola uživa ugled u zajednici. Vremenom se zapošljava i sve više nastavnica (u početku su sve predmete, osim ženskog rada, držali nastavnici Muške gimnazije) tako da škola učenicama nudi pozitivne uzore žena koje se bave, za to vreme, predmetima netipičnim za žene. Tako školske 1910/11. godine zoologiju, botaniku, fiziku i hemiju predaje Jelena Bošković. Istoriju predaju Ružica Krasić, Leposava Maksimović i Vidosava Stojković. Ružica Krasić pored istorije predaje i srpski i francuski jezik, Leposava Maksimović srpski jezik i zemljopis, a Vidosava Stojković pored istorije predaje i nemački jezik. Jedna od najzanimljivijih nastavnica koja predaje u Privatnoj ženskoj gimnaziji školske 1910/11. godine svakako je Leposava Marinković, o kojoj će biti reči u daljem tekstu.³³

Iako je nazivana „gimnazijom“, Privatna ženska škola je bila ono što bi se nazvalo nepotpunom školom. Zahtevi roditelja i građana za unapređenjem obrazovanja koje se nudi ženskoj deci, nastavljali su se tokom godina. Tako 1912. godine škola prerasta u Sedmorazrednu žensku gimnaziju. Puna gimnazija je imala osam razreda, i usled nemogućnosti da puno školovanje završe u Ženskoj gimnaziji, učenice od školske 1913/14. počinju da upisuju sedmi i osmi razred Muške gimnazije. Ova popustljivost je bila uslovljena ratnim stanjem (Balkanski ratovi 1912-1913. i Prvi svetski rat 1914-1918), ali ne sme se zanemariti ni činjenica da je odredbe o zajedničkom školovanju muške i ženske dece uvek bilo teško striktno sprovoditi u delo. Privatna sedmorazredna ženska gimnazija pripojena je Muškoj gimnaziji školske 1918/19. godine.³⁴

Nastavnici i đaci bugarske gimnaziju u Nišu (period I svetskog rata)

Leposava Marinković

Niška feministkinja

Lepasava Marinković

Jedna od profesorki u privatnoj školi Svetozara Ruvidića bila je i Lepasava Marinković. Obrazovana na Sorboni, ona je u Privatnoj ženskoj gimnaziji radila kao profesorka francuskog, latinskog i nemačkog jezika. Pored rada u prosveti, Lepasava Marinković se bavila prevodilaštvom, publicistikom i esejistikom. Bila je deklarirana feministkinja.

Lepasava Marinković je rođena u Nišu 1887. godine, a umrla je u Beogradu juna 1972. godine. U Nišu je završila osnovnu školu, a 1905 godine i gimnaziju (koja kasnije postaje Muška gimnazija). Školovanje nastavlja u Beogradu gde upisuje studije francuskog jezika. Ambiciozna i željna obrazovanja, studije nastavlja na Sorboni, gde 1912. završava posrediplomske studije. Još pre završetka studija Lepasava Marinković se vraća u rodni grad i 1910. godine postaje profesorka u Privatnoj ženskoj gimnaziji. Kao profesorka jezika tu će

ostati do 1919. godine. Iste godine postaje profesorka u Drugoj ženskoj gimnaziji u Beogradu.³⁵

Kao i mnoge žene s početka XX veka, koje su se obrazovale i uspevale da se donekle oslobode patrijarhalnih stega i bave zanimanjima koja su smatrana ekskluzivno muškim, i Leposava Marinković je bila u povlašćenom položaju. Pre svega, bila je rođena u učiteljskoj porodici, što joj je olakšalo da krene za višim i visokim obrazovanjem. Ipak, žene iz tog perioda, čak i sa diplomama, bile su suočene sa mnogim preprekama.

Svesna značaja borbe za poboljšanje mogućnosti žena, i borbe za sticanje uskraćenih prava, Leposava Marinković se aktivno uključila u ženski pokret. Godine 1912. na proslavi Svetog Save u Ženskoj gimnaziji Leposava Marinković drži predavanje o feminizmu. Pred brojnim gostima, roditeljima učenica, građanima Niša i javnim ličnostima ona je govorila o značaju ženskih prava. Iste godine, na zahtev roditelja, zvaničnici škole podnose zahtev da Ženska gimnazija postane sedmorazredna, i taj zahtev biva odobren. Prepoznavanje značaja obrazovanja ženske dece je svakako bio korak u dobrom pravcu.

Pored obrazovanja i naučnog rada, Leposava Marinković se bavila i humanitarnim radom i bila je članica, a u određenom periodu i potpredsednica, humanitarnog udruženja Srpska majka. Brojni radovi ove feministkinje i edukatorke pisani na srpskom i francuskom jeziku nalaze se u arhivima Srbije. Činjenica da se do sada naučnici nisu bavili njenim radovima u isto vreme je tužna i obećavajuća. Tužno je što do sada nije prepoznat značaj ove žene i njenog rada, međutim, to otvara mogućnosti mladim istraživačima i istraživačicama da otkriju još jednu nepravedno zapostavljenu ženu iz prošlosti Srbije.

ŽENE U ZDRAVSTVU I SOCIJALNOJ ZAŠTITI

Zdravstvene prilike u Nišu u XIX i početkom XX veka bile su izuzetno loše. Nehigijena, usled koje je bilo dosta zaraznih bolesti, a u isto vreme neorganizovana i gotovo nepostojeća zdravstvena služba, značili su visok mortalitet stanovništva. Godine 1838. Niš je zahvatila kuga od koje je umiralo od petsto do hiljadu ljudi dnevno. Sredinom Niša, od Tvrđave do Čaira, prostirao se kanal koji je služio za oticanje vode i bio je pogodan za razmnožavanje insekata i sakupljanje nečistoća. Pijaća voda je nabavljana iz bunara, koji su se neretko nalazili pored septičkih jama.

U takvim uslovima u gradu nije bilo školovanih lekara i zdravstvenih radnika (mada bi ovaj podatak trebalo da se uzme sa zadrškom, jer je nakon ujedinjenja 1878. godine, apotekaru Đorđu Blesidasu zabranjen rad, iako je imao diplomu Medicinske škole u Carigradu)³⁶. Lečenjem su se uglavnom bavili narodni lekari i lekarke, vidari i travari. Jedna od čuvenih niških lekarki bila je i „čelava Marija“, tako nazvana jer je pravila meleme protiv rana na glavi.³⁷ S obzirom na to da je, kako je popis iz 1878. godine pokazao, dominiralo neobrazovano i nepismeno stanovništvo ne iznenađuje činjenica da je bilo dosta sujeverja i da su se ljudi u trenucima bolesti često obraćali verskim poglavarima za pomoć. U Nišu su postojale i tri turske bolnice koje nisu bile otvorene za lečenje civila. One su 1878. pretvorene u vojnu bolnicu, tako da lečenje civila ostaje nerešen problem.

Nakon ujedinjenja bilo je neophodno otvoriti bolnice, dovesti medicinsko osoblje i podići svest ljudi o zdravlju i higijeni. Među stanovništvom je bilo dosta nepoverenja prema školovanim lekarima i njihovim metodama, što je bila posledica neobrazovanosti, ali i toga što su većinu školovanih lekara sa kojima su imali dodir činili stranci, te je i komunikacija sa njima bila otežana.

Meseca jula 1881. je u Nišu otvorena Okružna bolnica, smeštena u privatnoj kući, sa oko dvadeset do trideset postelja. Vremenom se bolnici dodaju nova odeljenja, te tako, na primer, 1897. godine bolnica dobija i hirurško odeljenje.³⁸ Godine 1910. Okružna bolnica dobija novu zgradu i postaje Opšta državna bolnica.

Značajno je napomenuti i otvaranje Pasterovog zavoda 1900. godine (zvanično 1. januara 1901).³⁹ Sasvim je moguće da je odlučeno da se tako značajna institucija kao što je Zavod za proizvodnju vakcina otvori u Nišu, a ne u Beogradu, zbog straha od živih uzročnika bolesti koji bi se tu čuvali. U svakom slučaju, Niš dobija značajnu instituciju i usavršavanje medicinske službe se nastavlja.

I nakon Prvog svetskog rata u Nišu se oseća veliki nedostatak školovanog medicinskog osoblja. Nastavlja se trend dolaska stranih lekara pored onih koji su već bili tu. Vremenom se pri Opštoj državnoj bolnici dograđuju nove zgrade i formiraju nova odeljenja, čime se potreba za školovanim osobljem povećava. Godine 1923. Opšta državna bolnica u Nišu je imala četiri odeljenja, a 1945. nakon završetka Drugog svetskog rata, sedam odeljenja. Opšta državna bolnica prerasta u Klinički centar 1966. godine.

Niške babice

Kao što smo već videli u periodu pre ujedinjenja, 1878. godine, lečenjem su se pretežno bavili narodni lekari i lekarke, berberi i priučeni apotekari. U tom sistemu brige o zdravlju bilo je mesta i za žene.

Svaki od narodnih lekara i lekarki imao je neku „specijalizaciju“, pri čemu su se za brigu o ženskom zdravlju isključivo specijalizirale žene. Pod brigom o ženskom zdravlju najčešće se podrazumevala briga o porođaju, porodilji i bebi u prvim danima nakon porođaja. U vreme kada je Niš bio deo Osmanskog carstva posebnih ustanova za obavljanje porođaja nije bilo. U ovom pogledu Niš se nije naročito razlikovao od dobrog dela Evrope.

U zapisima iz XIX veka se pominju neke od babica koje su pružale usluge ženama Niša: baba Jeka i njena ćerka Mina, babica Vasilija, baba Tasa. Iako su u tom periodu narodni lekari i lekarke pružali usluge samo pripadnicima određene veroispovesti, interesantno je da se pominje Akilj-hanuma koja je porađala žene svih vera. Prema podacima s početka XX veka Niš ima pet babica. Babice, kao i drugi narodni lekari i lekarke, su koristile razne trave za lečenje tegoba.⁴⁰

Prva školovana babica se pominje 1918. godine i to je Kosara Todorović. Tri godine kasnije, 1922. godine, u Nišu radi i školovana babica Danica Živković.⁴¹ Bez obzira na pojavu školovanog osoblja, kao na primer dolazak dr Eve Haljecke, i formiranja Ginekološko-akušerskog odeljenja pri Niškoj okružnoj bolnici, porođaji se još uvek uglavnom obavljaju kod kuće. Jedino se za komplikovanije porođaje odlazilo u bolnicu.

Dr Eva Haljecka

Prva upravnica Ginekološkog odeljenja Niške bolnice

Eva Haljecka

Dr Eva Haljecka bila je prva lekarka Niša i prva ginekološkinja na Balkanskom poluostrvu. Tokom službe u Nišu dr Haljecka je 1910. godine obavila prvi carski rez, a januara 1920. postaje šefica odeljenja za „porodilje i ženske bolesti“ u Nišu. Ona se smatra osobom koja je postavila temelje savremenog akušerstva i ginekologije u Nišu.⁴²

Rođena oko 1870. godine, u blizini poljske granice, Eva Haljecka je osnovno i srednje obrazovanje stekla u Rusiji, u Odesi i Kijevu. Majka joj je umrla na porođaju i Eva Haljecka je odrasla sa ocem koji je radio kao građevinski inženjer. Po svemu sudeći, imala je veliku podršku svog oca da se obrazuje i to je konačno dovodi do Berna i Ciriha, gde je završila medicinu. U Beču specijalizira ginekologiju i akušerstvo, i taj izbor nije slučajna iz više razloga.⁴³ Pre svega, nije teško zaključiti da je Eva Haljecka imala lične razloge da se bavi ženskim zdravljem, a

ženskim zdravljem, a mora se imati u vidu da je bavljenje ženskim zdravljem za lekarke bilo društveno prihvatljivije od bavljenja drugim oblastima medicine.

Dr Eva Haljecka dolazi u Beograd krajem XIX veka, nakon završetka specijalizacije i tu se ponovo pridružuje svom ocu koji je radio na izgradnji pristaništa. Od januara 1892. godine radi kao pomoćna lekarka u Opštoj bolnici u Beogradu, a 1905. postaje sekundarna lekarka na Ginekološko-babičkom odeljenju Opšte državne bolnice u Beogradu.

Krajem XIX i početkom XX veka većina lekara koji rade u Nišu su bili poslati iz severnijih gradova ili su dolazili iz inostranstva. Tako 1909. dr Eva Haljecka, strankinja, iz Beograda dolazi u Niš gde je postavljena za sekundarnu lekarku Okružne bolnice, a već sledeće godine postaje prva lekarka na Balkanu koja je obavila carski rez.⁴⁴ U Nišu će ostati sve do penzije 1924. godine.

U Nišu je dr Haljecka obavljala dužnosti upravnice Okružne bolnice u više navrata. Prvi put tokom Balkanskih ratova (1912-1913), zatim tokom Prvog svetskog rata (od 1915. kao zarobljenica) i konačno od decembra 1918. godine do septembra 1919. kada postaje sekundarna lekarka na Odeljenju za porodilje i ženske bolesti Niške oblasne bolnice. Već naredne godine postaje šefica tog odeljenja i tu ostaje do odlaska u penziju.⁴⁵

Rad i zalaganje dr Haljecke nisu bili vezani samo za unapređenje medicine. Ona se angažovala i na polju borbe za ženska prava. Bila je aktivna članica Srpskog lekarskog društva i ostalo je zabeleženo njeno obraćanje tom društvu:

Dozvolite gospodo i meni progovoriti koju reč o ovoj sednici, gde se iznenadno progovorilo o našim staleškim interesima. To o čemu hoću da govorim, tiče se nas lekara-ženskinja, koje su kao lekari sa potpuno

*jednakom spremom i kvalifikacijom veoma zapostavljene spram svojih muških kolega... i kad može ženski lekar, savladati posao u ruskom srezu, čiji je prečnik ravan skoro čitavoj Srbiji, zašto ne bi mogle mi savladati te napore i fizičke teškoće u blagoj i pitomoj Srbiji?*⁴⁶

Dozvolite gospodo i meni progovoriti koju reč o ovoj sednici, gde se iznenadno progovorilo o našim staleškim interesima. To o čemu hoću da govorim, tiče se nas lekara-ženskinja, koje su kao lekari sa potpuno jednakom spremom i kvalifikacijom veoma zapostavljene spram svojih muških kolega... i kad može ženski lekar, savladati posao u ruskom srezu, čiji je prečnik ravan skoro čitavoj Srbiji, zašto ne bi mogle mi savladati te napore i fizičke teškoće u blagoj i pitomoj Srbiji?

Radoslav S. Živić, *Zapis o čudesnom apotekaru*, Prosveta, Niš 2000.

Mr farm Desanka Ruvidić
Prva apotekarka Niša i Srbije

Desanka Ruvidić

Iako je bavljenje narodnom medicinom i spravljanje lekova bilo podjednako zastupljeno među ženama i muškarcima (možda su žene bile i zastupljenije, jer su u potpunosti držale celu jednu oblast – žensko zdravlje), to se menja nakon ujedinjenja sa Srbijom. Zahteva se da lekari i apotekari budu obrazovani (ali se diplome iz Osmanskog carstva ne priznaju)⁴⁷, kao i da posluju u skladu sa određenim pravilima.

Krajem XIX veka u Nišu su bile četiri apoteke, a četvrtu je otvorio mr Svetozar Ruvidić. Pored farmacije Svetozar Ruvidić je bio i izuzetno angažovan u javnom životu grada, a naročito se bavio poboljšanjem prosvetnih prilika. Godine 1904. otvorio je Privatnu višu žensku školu. Međutim, on nije jedini iz porodice Ruvidić ko je doprineo poboljšanju položaja žena u društvu. Još i veći doprinos dala je njegova ćerka Desanka Ruvidić.

Desanka Ruvidić je rođena u Požarevcu 1891, a 1908. upisuje studije farmacije. U to vreme u Srbiji je bilo izuzetno malo školovanih apotekara, a školovanih apotekarki nije bilo uopšte. Godine 1913. diplomira na farmaciji u Beču. Bavljenje apotekarstvom otpočinje u ratnim uslovima, naime, tokom Prvog svetskog rata radi kao apotekarka u Okružnoj bolnici u Nišu. Nakon rata radi u apoteci svog oca (na uglu tadašnje Dvorske i Pirotske ulice na Stambol kapiji), da bi se zatim preselila u Prokuplje gde radi u apoteci apotekara Nikolića.⁴⁸

Kako podaci govore, apotekarka Ruvidić je želela da otvori i svoju apoteku, odnosno nije želela da ceo radni vek provede kao asistentkinja. Kada je prvi put podnela zahtev Narodnoj skupštini, odbijena je sa obrazloženjem da nije uobičajeno da se žena bavi apotekarstvom. Osim zahteva da apotekari budu obrazovani i da posluju u skladu sa pravilima – od apotekara se očekivalo i da budu muškarci. Desanka Ruvidić nije odustala i 1921. godine dobija dozvolu da otvori apoteku u Surdulici, čime postaje prva žena vlasnica apoteke na prostorima bivše Jugoslavije. Tu apoteku je držala dvadeset pet godina.

Desanka Ruvidić je umrla u Skoplju 1956. godine. U Politici od 25. februara 1973. godine, u rubrici Iz naše prošlosti, prof dr Mihajlo Protić piše o Desanki Ruvidić:

Prvi apotekarski pomoćnik-žena registrovana je 1908. godine, to je bila Desanka Ruvidić-Okolićanin, kći apotekara iz Niša Svetozara Ruvidića. Na osnovu odobrenja Ministarstva unutrašnjih dela, Desanka je stupila kao apotekarski pripravnik u apoteku svog oca Svetozara, u januaru 1908. godine. Tirocinum je položila 11. januara 1910. godine, tačno posle dve godine pripravničke službe.

Tada u „Farmaciji“, službenom organu apotekarskih saradnika Srbije, pored ostalog piše: „Gospođica Ruvidić

*je naša prva pomoćnica i mi joj srdačno čestitamo i želimo da opravda mišljenje onih koji su bili za prepuštanje dama u farmaciju.*⁴⁹

I pored pritiska pre svega da se ne bavi apotekarstvom, a zatim i činjenice da su svi od nje očekivali da ne uspe, Desanka Ruvidić je istrajala i uspela je da olakša put budućim apotekarkama Niša i Jugoslavije.

„Gospođica Ruvidić je naša prva pomoćnica i mi joj srdačno čestitamo i želimo da opravda mišljenje onih koji su bili za prepuštanje dama u farmaciju.”

Đorđe Stamenković, *100 godina farmacije u Nišu, 1978-1978*,
Udružene apoteke Niš, Niš 1978

Mr farm Jelica Marjanović

Upravnica prve Narodne apoteke u Nišu

Jelica Marjanović

U prvim godinama nakon Drugog svetskog rata bilo je neophodno osposobiti medicinske ustanove, obezbediti snabdevanje lekovima i organizovati zdravstvenu i socijalnu zaštitu. U zemlji se, zbog velikog broja ranjenika, osećala velika potreba za lekovima. U Nišu su ubrzo nakon oslobođenja, oktobra 1944. godine, počele da rade privatne apoteke Dragutina Veličkovića, Natalije Pavlović, Danila Aleksića, Dušana Stamenkovića, Vlade Fredića, Ivana Hudovskog, a u Niškoj Banji apoteka Perside Petrović.

U apoteci Ivana Hudovskog tokom rata radila je farmaceutkinja Jelica Marjanović. Tu poziciju ona je koristila kako bi pomagala pripadnicima Narodnooslobodilačkog pokreta.

Rođena 1906. godine u Nišu kao kćerka sveštenika Luke Marjanovića, Jelica Marjanović je ostala bez roditelja tokom Prvog svetskog rata.

Osnovnu i srednju školu je završila u Nišu, nakon čega radi kod apotekara Svetozara Ruvidića od 1924. do 1926. godine. Studije farmacije završava u Zagrebu 1928.

Još u mladosti je bila politički aktivna u Beogradu i u Nišu, zbog čega je bila i hapšena. Tokom tridesetih godina XX veka drži apoteku u Ohridu i udaje se za ohridskog advokata Grigora Grozdanovskog, ali taj brak nije potrajao. Godine 1939. sa ćerkom Slobodankom vraća se u Niš, gde od 1941. do 1944. nastavlja političko angažovanje radeći istovremeno u apoteci Ivana Hudovskog.⁵⁰

Nakon završetka rata nova vlast je težila da se društvene delatnosti od izuzetnog značaja stave pod društvenu kontrolu. Inicijativu da se u Nišu otvori društvena apoteka pokrenula je upravo Jelica Marjanović 1946. godine. Nakon procene stanja, maja 1946, odobreno je otvaranje prve Narodne apoteke u Nišu. Apoteka je otvorena u avgustu iste godine, a Jelica Marjanović je bila njena prva upravnica.

Tokom 1951. Jelica Marjanović je ponovo došla u sukob sa zakonom. Nakon duge kampanje protiv nje, optužena je za zloupotrebu službenog položaja i uhapšena je 23. aprila 1951. Kasnije je oslobođena optužbi.⁵¹

Jelica Marjanović je umrla u Beogradu 1988. godine.

Florens Mo i Džin Renkin

Upravnice Englesko-srpskog dečjeg doma u Nišu

Florens Mo,
Džin Renkin i
Karington Vajld

Nakon Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata u Srbiji je usledio izuzetno težak period. Jedan od najvećih problema bilo je zbrinjavanje dece koja su u ratovima ostala bez roditelja. Zahvaljujući Srpskom potpornom društvu iz Londona, u Nišu će 1926. godine biti otvoren dom za smeštaj dece bez roditeljskog staranja.⁵²

Srpsko potporno društvo je osnovano u Londonu na samom početku Prvog svetskog rata (23. septembra 1914) i zvanično je postojalo do 1921, iako je određen broj članova i članica tog društva i nakon toga nastavilo da pomaže narod u Kraljevini SHS. Srpski potporni fond je bio nezavisno humanitarno društvo koje se izdržavalo donacijama, a kako je Fond osnovan za vreme rata, i prvobitna pomoć je oslikavala ratne potrebe – otvarane su bolnice, slato je medicinsko osoblje, pomagano je pri evakuaciji izbeglica itd. Nakon rata, kako su se promenile potrebe, promenila se i vrsta pružane pomoći.

Bilo je neophodno obezbediti bolje uslove za smeštaj dece koja su u ratovima ostala bez roditelja. Neposredno nakon rata uz pomoć Srpskog potpornog društva otvoren je Dečji dom. Ova ustanova na početku nije imala sopstvenu zgradu, te su deca bila smeštena u Staračkom domu kraj groblja, a o njima su se starale dve Engleskinje, Mis Florens Mo i njena pratilja Mis Džin Renkin. Bile su medicinske sestre koje su zajedno sa misijom Srpskog potpornog društva došle u Srbiju po prvi put za vreme Prvog svetskog rata. Rat su provele starajući se o srpskoj vojsci. Nakon završetka rata, dolaze u Niš gde preuzimaju staranje o ratnoj siročadi. Njih dve su bile upravnice doma, ali su se bavile i obrazovanjem dece, odnosno bile i učiteljice.

Zgrada u kojoj su deca bila smeštena, bila je u izuzetno lošem stanju zbog čega je bilo ugroženo i zdravlje šticećenika doma, što su Mo i Renkin pokušavale da reše organizovanjem letnje kolonije, odnosno kampa u prirodi na svežem vazduhu tokom dva meseca. Naravno, ovo nije bilo dovoljno i bilo je jasno da će morati da se podigne nova zgrada. Za pomoć su se, zajedno sa niškim episkopom Dositejem čiju pomoć je dom uživao, obratili Londonu. Iako je Srpsko potporno društvo prestalo da postoji 1921. godine, još uvek je bilo ljudi voljnih da pomognu, a tu pre svih spada Karington Vajld koja je bila uključena u rad društva od osnivanja pa sve do kraja postojanja. Zahvaljujući priložima iz Londona, i zahvaljujući činjenici da je crkva sv. Pantelejmona ustupila zemljište, Dečji dom u Nišu 1926. godine dobija novu zgradu. Dom je imao prostorije za dečake i devojčice, trpezariju i baštu. Od preseljenja u novu zgradu u domu su zajedno sa decom živeli i Florens Mo i Džin Renkin, gde su delile sobu, sve do 1946. godine, kada je dom preuzela niška opština, a Mo i Rankin se povukle i zajedno preselile u Dubrovnik.⁵³ Živeli su od skromnih penzija i umrle jedna za drugom 1953. godine. Po ličnoj, testamentalnoj želji sahranjene su na pravoslavnom groblju u zajedničkoj grobnici⁵⁴.

Angažovanja žena sa naših prostora tokom i nakon rata u najvećoj meri su bila vezana za brigu o ranjenicima i deci. Međutim, Florens Mo

i Džin Renkin su, iako strankinje, kao i mnoge članice medicinskog osoblja, zajedno sa vojnicima pešačile preko Albanije, bile na Solunskom frontu, prolazile kroz sve strahote rata. Jedina razlika je bila što su se muškarci vraćali u državu gde su, u izvesnoj meri, mogli da utiču na tok politike države, dok su se žene vraćale tamo gde nisu imale pravo glasa. Premda i za većinu muškaraca iz nižih slojeva, manje obrazovanih ili nepismenih, pravo glasa nije posebno značilo, njima, za razliku od žena, učešće u politici nije bilo zakonski zabranjeno.

Porodični portret Englesko – srpskog dečjeg doma iz 1931. godine

ŽENE U KULTURI I UMETNOSTI

Kulturno stvaralaštvo u Nišu krajem XIX i početkom XX veka nije bilo puno razvijeno, što nije iznenađujuće ako se uzme u obzir da 1878. godine u gradu od preko dvanaest hiljada stanovnika ima tek tri odsto pismenog stanovništva. U takvim uslovima nije moglo biti razvijenog kulturnog života. Kraj XIX veka predstavlja period kada kultura u Nišu dobija zamah.

Podsticaj razvoju kulture dalo je pre svega obrazovanje – otvaranje novih škola i, kao jako bitno, otvaranje škola u kojima su mogla da se obrazuju i ženska deca (prva mešovita osnovna škola otvara se u Nišu tek 1854. godine). Od pomenutog jako malog broja pismenih ljudi u gradu 1878. godine, Niš ima samo sedamdeset i tri pismene žene. Dakle, obrazovanje je bio nužan preduslov za svaki dalji kulturni razvoj.

Godine 1883. Niš dobija prvu štampariju, a već sledeće godine vlasnik prve štamparije Kosta Čendeš, počinje da izdaje list Niški vesnik, čime su postavljeni temelji novinarstva u južnoj Srbiji. Broj listova počinje da raste i biva sve raznovrsniji. Niški vesnik je bio nacionalno-prosvetiteljski list. Krajem osamdesetih godina XIX veka izlazi i list Đače obrazovnog karaktera, a sa razvojem političkog života u gradu počinju da se javljaju i politička glasila. Godine 1900. izdat je prvi broj književnog časopisa Gradina sa aspiracijama koje je uspevao

da dostigne. Veliki broj listova različitih tematskih usmerenja omogućavao je niškim autorima i autorkama prostor da se iskažu. Godina 1904. bila je jako bitna za kulturni razvoj Niša – tada je otvorena Narodna biblioteka.⁵⁵

Javni i kulturni život se u Srbiji odigravao u kafanama i Niš po tome nije bio izuzetak. Kafane su bile mesta gde su se vodile diskusije, sučeljavali stavovi ili jednostavno provodilo vreme. Iako u periodu nakon 1878. godine Niš doživljava kulturni uspon, bilo je i nazadovanja. Upravo te 1878. novi upravnik Niške varoši Kosta Pavlović, suprug Anke Pavlović osnivačice niškog ogranka Ženske podružine, donosi uredbu kojom se u cilju zaštite reda, lične i sigurnosti imovine ženama zabranjuje prisustvo u kafanama, mehanama i na javnim mestima.⁵⁶ Žene su ipak i pored ove zabrane uspevale da se bave kulturom i učestvuju u javnom životu. Ovo je najčešće uspevalo tek odabranim ženama, onima koje su poticale iz porodica u kojima se umetnost cenila i bila dostupna.

Značajno mesto u kulturnom životu grada krajem XIX i početkom XX veka zauzimala su i amaterska kulturna društva. Ova društva su često bila oformljena od strane radnika, pa su služila i kao prostor za političko delovanje. Najbolji primer je Kulturno-umetničko društvo „Abrašević“, koje će tokom godina zabrane rada KPJ služiti kao siguran prostor za članove i članice partije.

Tokom prve polovine XX veka u Nišu se otvaraju pozorišta, rade i bioskopi, a menja se i fizički izgled grada – Niš dobija skulpture i spomenike. Likovna umetnost je početkom XIX veka bila ograničena na crkveno slikarstvo, međutim, jačanje ekonomske moći niških trgovaca značilo je i ostvarivanje trgovačkih veza sa svetom. Niški trgovci počinju da se interesuju za slikarstvo, iako niških slikara i slikarki u tom periodu nije bilo.

Početak XX veka je bitan za likovnu umetnost u južnoj Srbiji. Godine

1905. slikarka Nadežda Petrović osniva umetničku koloniju u Sićevu, čime veliki broj značajnih umetnika i umetnica dolazi u ove krajeve. Prvi svetski rat usporio je i onemogućio dalji razvoj likovne umetnosti, međutim, vreme od 1920. do 1940. predstavlja period njenog izuzetnog napretka. Tridesetih godina XX veka mladi niški umetnici i umetnice počinju da se školuju u drugim gradovima ili u inostranstvu, ali su se često i vraćali u svoj rodni grad nakon završenih studija. Jedna od njih bila je i Jelena Valčić, jedna od prvih niških vajarki.⁵⁷

U Nišu je 1938. godine osnovana Banovinska ženska zanatska škola za umetne radove. Škola je za cilj imala da polaznice nauči radu na umetničkoj keramici, porcelanu, staklu i mozaiku, vajarskim radovima sa raznim materijalnim, ali i izradi narodnog veza i narodne nošnje. Nastavu su držali niški slikari i slikarke, vajari i vajarke.

Iako je ženama na razne načine onemogućavano bavljenje kulturom i umetnošću, prvo zabranama školovanja, zabranama učestvovanja u javnom životu i slično, žene Niša su ipak nalazile načine da se umetnički iskažu, pa čak i da predvode umetničke i kulturne revolucije. Pomenuta Jelena Valčić, koja početkom dvadesetog veka sa grupom mladih umetnika dovodi vajarstvo u Niš, je jedna od njih. Naravno, iako su malom broju žena ove mogućnosti bile dostupne, ipak je prisustvo žena u umetnosti bilo neosporno.

Jelena Dimitrijević i Nadežda Petrović
Velikanke kulturnog stvaralaštva

Jelena Dimitrijević

Nadežda Petrović

Kada se govori o kulturnom razvoju Niša nemoguće je ne pomenuti dve umetnice koje su svojim stvaralaštvom i radom doprinele razvoju kulture, ne samo u Nišu već i u celoj Srbiji, a trag su ostavile i šire. To su Jelena Dimitrijević i Nadežda Petrović.

Pesnikinja Jelena Dimitrijević svojim stvaralaštvom na niškom dijalektu, i pisanjem iz ženske perspektive, uspela je da zauzme prostor u kome su ranije dominirali muškarci. Rođena je u Kruševcu 27. marta 1862. godine. Svoju ljubav prema pisanju i jezicima Jelena Dimitrijević je pokazala, između ostalog, i samostalnim učenjem jezika tako da je savladala turski, grčki, francuski i nemački jezik. U Niš se doseljava u devetnaestoj godini, gde će ostati sve do 1898. Godine 1881. postaje članica Niške ženske podružine. Tokom boravka u Nišu objavljuje više dela od kojih je svakako najpoznatije Pisma iz Niša o haremima. Ovim delom Jelena Dimitrijević ponudila je originalno, žensko viđenje života žena u Osmanskom carstvu. Tokom svog života dosta je putovala i napisala veliki broj putopisa.⁵⁸

Živeći u Nišu i učeći turski jezik, Jelena Dimitrijević počinje sve više da se interesuje i za turske običaje, a naročito za živote turskih žena. Zahvaljujući iskrenom interesovanju koje je pokazala i prijateljstvu sa turskim ženama iz susedstva, ona dobija priliku da poseti hareme i upozna se sa životom žena u njima. Stoga njene pesme odudaraju od drugih pesama tog perioda koje se bave životima Turaka i Turkinja. Ona je imala direktan uvid u taj život, sprijateljila se sa ženama o kojima je pisala, trudila se da ih razume, a ne samo da ih opiše. Godine 1894. izlazi zbirka njenih pesama Jelenine pesme, odnosno Pesme I, a tri godine kasnije, 1897. objavljena su i Pisma iz Niša o haremima.⁵⁹

Oba ova dela izazivaju veliko interesovanje. Kniga Pisma iz Niša o haremima zaokuplja maštu čitalaštva jer su po prvi put u mogućnosti da iz ženskog ugla sagledaju život u Osmanskom carstvu. Za razliku od muškaraca koji su pisali o Osmanskom carstvu i životu u njemu,

Jelena Dimitrijević se trudila da dâ glas turskim ženama, da što bolje opiše njihove živote. Iako u formi putopisa, Pisma iz Niša o haremima, zahvaljujući životnim likovima o kojima se piše na trenutke više podsećaju na roman. Naravno, Pisma i jesu bila putopis, izveštaj sa putovanja u zabranjenu zemlju, u nepoznate običaje, putopis o ljudima pored kojih se živelo.

Slikarka Nadežda Petrović organizovala je prvu likovnu koloniju na Balkanu. Prvi put je Sićevačka likovna kolonija održana tokom jula i avgusta 1905. i na njoj su učestvovali mladi „jugoslovenski“ umetnici, mahom obrazovani u Minhenu.

Nadežda Petrović je rođena 12. oktobra 1873. godine u Čačku. Obrazovanje je stekla u Beogradu, gde počinje i da radi kao učiteljica crtanja i slikanja 1892. godine. Likovno obrazovanje nastavlja u Minhenu 1898. godine, a u Srbiju se vraća 1903. godine.⁶⁰ Odmah po dolasku u Srbiju počinje da radi na osnivanju Jugoslovenske slikarske kolonije. U tom periodu je fascinacija južnim krajevima nove samostalne države izuzetno jaka, te ne iznenađuje što je Nadežda Petrović odlučila da likovnu koloniju smesti u Sićevo. Učesnici kolonije bili su u najvećem broju njene kolege iz Minhena.⁶¹

U Prvom balkanskom ratu Nadežda Petrović učestvuje kao bolničarka, a ponovo se dobrovoljno javlja da na tu dužnost tokom Prvog svetskog rata. Na frontu oboljeva od tifusa i umire. Njen doprinos razvoju likovne umetnosti južne Srbije je nemerljiv.

„Delo Jelene Dimitrijević bi moglo biti centralno u dokazivanju da postoji i balkanski orijentalizam, to jest proizvodnja reprezentacija za sopstvene potrebe, i da taj balkanski orijentalizam ima svoje poreklo u invenciji nacionalne/nacionalnih kultura. Orijentalno, ”tursko” postaje traumatična tačka od koje se, negiranjem, zaboravom ili nostalgijom, u vladajućoj nacionalnoj kulturi ostvaruje novi identitet. Usamljeni pokušaj Jelene Dimitrijević da novoj, cenzurisanoj konstrukciji kolektivnog sećanja suprotstavi postojanje, koliko-toliko relevantan opis realnog prostora i običaja koje treba ”upisati” u kolektivno sećanje i obezbediti im učešće u istoriji dok još postoji mogućnost neposrednog opisa, ima sve odlike racionalističke zapadne intervencije. Drugim rečima, bio je dvostruko osuđen na propast. Feminizam Jelene Dimitrijević, odnosno politička energija koju je unela u svoje delo, samo je pospešio njeno neprihvatanje u nacionalnoj kulturi.

...ona je prihvatila pristup uživljavanja, ne gubeći svoj politički (feministički) cilj...Cena koju je morala platiti – tiho isključenje iz nacionalne kulture i njenih vrednosnih krugova, krugova moći i marginalizacija – izgleda da je na Jelenu Dimitrijević imala sasvim poseban učinak...Ako je sa *Pismima*... još računala na publiku i komunikacijski prostor koji želi podatke i znanje, nekoliko godina docnije tih iluzija više nema. Nove su fikcija sa dokumentarnom podlogom, ne bave se lokalnom situacijom i kulturom osuđenom na propast, već budućnošću turskih žena i iskušenjima borbe za ženska prava. Obraćanje polazišnoj kulturi očito nije imalo uspeha, a Jelena Dimitrijević nije htela da o muslimankama piše u prihvatljivom mitskom diskursu. Njeno opredeljenje za budućnost, emancipatorsku praksu i kritičku analizu mogućnosti koje se otvaraju je jasno: u romanu, intelektualka-feministkinja umire, mlada žena koja se udaje iz ljubavi (uspeh haremske politike) otkriva da to ne garantuje uspeh braka. Nove su nemilosrdan bilans ženske borbe i ne manje beskompromisan program nastavljanja te borbe...Ono što je pisala ostalo je kao izdvojeno mišljenje, marginalni glas i alternativno svedočanstvo. Savršeno svesna te pozicije, Jelena Dimitrijević ostavlja svoju zaostavštinu jedinoj interpretaciji koja joj neće nanositi nepravdu – feminističkoj. Zaključujem ovaj sumarni uvid u mogućnosti tumačenja njenoga dela sa žaljenjem što je to delo suviše čekalo.“

Užitak u orijentu, Svetlana Slapšak, *Zbornik radova Žene, slike, izmišljaji*, priredila Branka Arsić, Centar za ženske studije, Beograd, 2000.

Elis Eskju i Katarina Klara Štuceneger
Spisateljice koje prolaze kroz grad

Elis Eskju

Katarina Klara Štuceneger

Period Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata je u Srbiju doveo dosta muškaraca i žena iz stranih zemalja, najčešće u okviru misija Crvenog krsta. Neke od tih žena su se kasnije vraćale i nastavljale humanitarni rad u Srbiji kao Florens Mo i Džin Renkin. Među onim ženama koje su prošle kroz Niš tokom tih ratnih godina, našle su se i dve koje su svoja iskustva pretvorile u putopise. One su Elis Eskju i Katarina Klara Štuceneger.

Elis Eskju je bila britanska spisateljica koja je, zajedno sa svojim suprugom Klodom, došla u Srbiju kao deo Britanske poljske ambulante. Rođena 1874. kao jako mlada počinje da se bavi pisanjem i nastavlja da piše i objavljuje i nakon venčanja. Njih dvoje u Srbiju dolaze kako bi izveštavali o strahotama rata i tokom svog boravka su napisali Ranjena zemlja: Srbija kakvu smo je videli (Striken land: Serbia as we saw it).⁶² Knjiga je objavljena 1916. godine, a VII poglavlje je posvećeno njihovom boravku u Nišu. Evo kako ga opisuju:

*Često smo čuli da se Niš opisuje kao "veliko selo". Ali taj prikaz nije tačan. Niš uopšte ne liči na selo – mnogo više, sa svojim redovima nepretencioznih kuća, liči na predgrađe velikog grada.*⁶³

Naročiti utisak na ovaj par su ostavila javna kupatila Niša:

Kupatila u Nišu su izuzetno luksuzna – veliki bazeni u podu do kojih vode stepenice, imaju ugrađene hladne i tople tuševe. Problem je loša ventilacija, pa je toplota, kada napuštate kupatilo skoro nepodnošljiva.

U većini apartmana postoje po dva kupatila i „mešovito kupanje“ nije zabranjeno. Jednom prilikom, moj mladi sramežljivi prijatelj išao sa mladom damom u kupatila i možete zamisliti njihovo iznenađenje kada im je sasvim usput predloženo da dele sobu. Kada je, najbolje što je mogao objasnio zašto bi im to bilo neprijatno, rečeno mu je da su sva druga kupatila zauzeta, i da nema potrebe da čekaju, kada već postoji soba koju mogu da dele.

Njegova spremnost da čeka je bila veliki izvor zabave i iznenadila je prisutne. ⁶⁴

Elis Eskju i njen suprug Klod Eskju nisu dočekali kraj Prvog svetskog rata. Poginuli su 1917. vraćajući se iz Italije na Krf u nameri da se ponovo pridruže srpskoj vojsci.

Katarina Klara Štuceneger (1854 – 1929) boravila je u Srbiji tokom Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata kao članica Crvenog krsta, pre svega kao bolničarka. U Nišu je boravila tokom 1914. i 1915. godine. Kao talentovana spisateljica, ona je, pored doprinosa u brizi o ranjenima i bolesnima, ostavila i značajna svedočanstva o tome kako rat pogađa ne samo one o kojima se brinula nego i čitavo stanovništvo. O svom iskustvu u Srbiji za vreme ratova pisala je u više radova: Srbija 1912-1913, Srbija na kraju 1915, Srbija u ratu 1914-1916, itd. O Nišu piše u knjizi *Srbija u ratu 1914-1916*, ali i u *Pismima sa Balkana*.⁶⁵

Ljubov Strahovskaja Gavrilovna
Prva niška profesorka klavira

Ljubov Strahovskaja Gavrilovna

Ljubov Strahovskaja Gavrilovna, profesorka klavira, dolazi u Srbiju 1919. godine bežeći od Oktobarske revolucije. Rođena je 21. februara 1873. godine u Jekatarinoslavu, gimnaziju je završila u rodnom gradu, a studije klavira na Moskovskom imperatorskom konzervatorijumu. Nakon dolaska u Beograd, nije odustajala od pokušaja da se sa porodicom vrati u Rusiju. Ipak, nije imala uspeha u tome, te nekoliko godina živi u Beogradu, a zatim u Novom Sadu i Bečkerek. Konačno se 1935. godine doselila u Niš gde će ostati do kraja života.⁶⁶

U Nišu je Ljubov Strahovskaja nemerljivo doprinela kulturnom i obrazovnom razvoju, ona je otvorila prvu školu klavira u gradu. Iako je samo mali broj učenika i učenica mogao da prođe kroz njenu školu, rad škole nije ostao dostupan samo najužim krugovima. Prva niška

profesorka klavira redovno je organizovala recitale, koncerte i javne časove. Kulturni život Niša nesumnjivo je bio ne samo obogaćen već se jasno pokazalo da među građanstvom postoji interesovanje za kulturne sadržaje.

Škola klavira Ljubov Strahovskaje nastavila je da radi i tokom Drugog svetskog rata. Godine 1947. u Nišu počinje sa radom i Muzička škola, ali Ljubov Strahovskaja, nije mogla da učestvuje u njenom radu zbog godina koje je tada imala.⁶⁷ Prva niška profesorka klavira umire u Nišu 26. decembra 1960.

Darinka M. Odavić Jovanović
 Autorka i borkinja za emancipaciju žena

Darinka M. Odavić Jovanović

Poznato je, kako u istoriji tako i u životu, da ukoliko osoba ima određene stavove u datom periodu označene kao progresivne, to ne znači nužno da će imati progresivne stavove u svim, ili pak u većini oblasti. Tako je, na primer, sasvim moguće u isto vreme zastupati stav da je neophodno boriti se za prava žena i izražavati izrazito nacionalistička razmišljanja, koja se često graniče i sa fašizmom. Predstavница takvih kontradiktornosti je Darinka Odavić Jovanović. O njenom ličnom životu ima malo podataka, ali su zato neki njeni radovi sačuvani, uključujući i delove eseja o emancipaciji žena, i taj tekst će nam pružiti uvid u položaj žena i načine borbe za emancipaciju u prvoj polovini XX veka.

List Niški glasnik, pored svoje izuzetne političnosti i neprijateljskog stava prema radničkom pokretu, bio je poznat i po Kulturnom podlistku u kome su objavljivani radovi pretežno niških autora i autorki. U tom

podlistku je tokom dvadesetih godina XX veka, veliki broj svojih radova objavila i Darinka Odavić Jovanović, tada profesorka Kuršumlijske gimnazije. Pisala je i objavljivala poeziju, prozu, ali i eseje u kojima se pretežno bavila književnošću. Jedan od njenih najpoznatijih eseja Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena izlazio je u Niškom glasniku početkom 1924. godine u dvanaest nastavaka. U tom eseju se njene kontradiktorne ideje sasvim jasno primećuju.

Kako nisu sačuvani svi brojevi Niškog glasnika, tako nisu sačuvani ni svi nastavci ovog eseja. U petom nastavku (prvom dostupnom), objavljenom 20. januara 1924, može se pročitati sledeće:

Savremena umetnost prosto posrće, a težište krivici treba tražiti u trulosti današnjeg društva (ovde se misli na umetnost cele Evrope pa prema tome i na društvo u širem smislu – ne samo kod nas) i bez idealnosti ili bolje reći sterilne idealnosti.

Međutim kod nas Srba ne treba bar da bude tako. Mi smo jedan idealan narod, zdrava rasa koja apsolutno ima da daje svoje, a ne da kopira bolesnu dekadenciju francuskih kabotena. Danas kad smo pripremili veliki i trajan temelj svojoj otadžbini mi ipak srećemo slučajeve da baš ti umetnici manje ili baš nikakve vrednosti, stvarno iskorišćavaju interes države i društva, dok pravi umetnici umiru od gladi.⁶⁸

Iz ova dva pasusa se jasno vidi izrazito nacionalistički stav autorke. Sličan stav iznosi i u eseju O uticaju strane književnosti objavljivanom u pet nastavaka. U sedmom nastavku objavljenom 24. februara 1924. Darinka Odavić Jovanović počinje da piše o svom pogledu na emancipaciju žena:

Mi žene – mislim na ceo ženski pol, udate i neudate – još nismo dovoljno svesne koliko smo mi u jednom podčinjenom i uniženom položaju od strane ljudi, dakle muškaraca.

To se ispoljivalo od pamtiveka kroz celu istoriju čovečanstva i to se pokazuje još i danas u vajnom XX modernom veku. Žena je rob. Ne mislim time samo na one mučne žene srednjeg i najnižeg staleža koje se bave grubim fizičkim poslovima i koje su prosto sluškinje, nego baš i na dame iz najboljih krugova koje ako ne rade grube poslove i ne dvore toliko svoga muža, one robuju svojim navikama, svojim sklonostima, koje iz najranijeg detinjstva još oseća se nejednakost muškog i ženskog pola: muškarcu se daje bič, konj i s njim svo pravo detinjstvom zadovoljstva te je otud muškarac fizički razvijeniji. Devojčici se daje lutka sa kojom je najviše u sobi na užrb svog razvijanja fizičkog, zatim u igri, u školi na ulici u svemu opšte dečak ima stalno neku nadmoćnost i prevashodstvo, dok devojčica zbijena u jedan kutić sebe sahranjuje, svoje detinjske želje u sebi, jer su nju naučili: da joj to ne priliči, da to nije za žensko i jedno dete već u ovim godinama nesvesno ulazi u okove budućeg života. Docnije sa malo razvijenijim duhovnim životom, ona sanja o novom budućem životu, o vereniku i lepoti braka. Jadnica tada još nezna i ne sanja da su to iluzije, utopije i zabluda. Drugo su snovi, a drugo je život. Postane i verenicom. Njen joj zaručnik čini sve da maramicu joj dohvati, čak da se ona ne bi ni toliko potrudila, torbicu i ogrtač nosi joj u šetnji da se ona nebi zamarala i trista još majmunisanja izvode baš oni, a kad se jednoga dana venčaju, dobiju je dakle, onda ti onaj otmeni i kratki verenik pun nežnosti i pažnje, udari žig svoje muške ore i teško sanjalici. On postaje surov muž, grub, ljubomoran i često puta nepažljiv.⁶⁹

Dvadeset i pet godina pre objavljivanja Drugog pola Simon de Bovoar, Darinka Odavić Jovanović piše o ulozi žena i muškaraca kao o naučenim društvenim ulogama. To pitanje i danas nastavlja da bude aktuelno, a osvrćući se na svoj položaj u takvom društvu autorka se dotiče još jedne aktuelne teme:

...mi nastavnice Gimnazije učiteljice i u opšte školovane i obrazovane žene, dakle žene koje se spremaju za intelektualne i prosvetne radenike u našem društvu, u toku svoga školovanja sa svojim drugovima imamo potpuno lepe dužnosti, iste napore i iste težnje. Svršimo školu pod istim zakonskim propisima i odjednom oni imaju veću platu i višu titulu, nego mi. Kad su iste dužnosti svakako treba da budu i ista prava.⁷⁰

Jednaka plata za isti rad još uvek predstavlja jedan od zahteva ženske globalne borbe. Očekivanja koja je Darinka Odavić Jovanović imala, kao i većina žena u sličnom položaju, nisu bila ispunjena. Prvo se morala voditi borba da se ženskoj deci dozvoli da dobiju obrazovanje, a zatim i da im se obrazovanje dozvoli na svim nivoima kao i muškarcima. Međutim, i pored dobijenih bitaka žene su dočekivane sa manjim platama. Tako možemo u spisku zaposlenih u Niškoj gimnaziji za mesec februar 1919. godine videti da dve nastavnice Ženske gimnazije, primaju platu od 1.500 dinara, dok suplenti (pripravnici) muškarci primaju plate od 1.800 dinara.

Pored navođenja toga kako su žene sputavane, Darinka Odavić Jovanović je, da bi opravdavala potrebu za emancipacijom žena, navodila i pozitivne primere, odnosno žene koje su i pored brojnih prepreka uspevale da se obrazuju i uspešno bave umetnošću, naukom i medicinom. Nije zaboravljala ni niže, slabije obrazovane klase, te tako navodi da na selu muškarci i žene obavljaju praktično iste zadatke, a navodi i primere žena koje su tokom Prvog svetskog rata radile fabričke poslove.

U poslednjem nastavku objavljenom 12. marta 1924. autorka se osvrće na krajnji cilj svog zalaganja:

Zato mi ujedinjeni narodi, mi koji iz dana u dan moramo postati ubeđeni Jugosloveni, moramo raditi što više na tome, da zasluge i uspesi žena budu nagrađeni, a ta nagrada biće, ako im se dozvoli ravnopravnost i što pre odobri pravo glasa.⁷¹

Radovi Darinke Odavić Jovanović nam dočaravaju vreme u kome žene učestvuju u javnoj sferi i dele odgovornosti sa muškarcima, ali u kome im se uskraćuju najosnovnija prava. Ona nam svojim ličnim primerom pokazuje koliko žene mogu da budu zastupljene u određenim sferama, a ipak nevidljive. Takođe nam pokazuje da zalaganja za ravnopravnost žena i muškaraca nisu nužno sveobuhvatna i da se i pored progresivnog gledišta u vezi sa položajem žena, mogu gajiti i izuzetno konzervativna shvatanja. Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena pokazuje kako su žene pokušavale da pronađu mesto za sebe u novoj državi, da se emancipuju, a da ne naruše postojeći poredak, što Darinku Odavić Jovanović, ne samo vremenski, svrstava u predstavnice prvog talasa femizma. Konačno, njen rad nam omogućava da se podsetimo da žene pravnu ravnopravnost, koja se najviše ogleda kroz pravo glasa, nisu dobile već su se za njega decenijama borile i na kraju same izborile.

„Devojčici se daje lutka sa kojim je najviše u sobi na uštrb svog razvijanja fizičkog zatim u igri, u školi na ulici u svemu opšte dečak ima stalno neku nadmoćnost i prevashodstvo, dok devojčica zbijena u jedan kutić sebe sahranjuje, svoje detinjske želje u sebi, jer su nju naučili: da joj to ne priliči, da to nije za žensko i jedno dete već u ovim godinama nesvesno ulazi u okove budućeg života.“

Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena, Niški glasnik, 1924.

Žensko (romsko) pevačko društvo

O ovoj grupi žena nema zapisanih podataka, ali se ime grupe često pominje u istoriji Roma iz Niša, kao prva organizovana kulturno-umetnička aktivnost romskog naroda, na koju su se kasnije nadovezala organizovana kulturno-umetnička društva u Nišu, ali i grupe za emancipaciju Roma i Romkinja.⁷²

Žensko pevačko društvo je činilo dvanaest žena i devojaka iz Čair mahale koje su se godinama okupljale po kućama jedna kod druge i pevale pesme. Po sećanju mlađih Roma, to su bile: Sefada, Salija, Sanija, Rašida, Sevlja, Selima, Jakuta, Mersina, Safija, Ašima, Šefkija i Alija. U mahali su živeli braća Durmiš i Destan koji su i predložili formiranje pevačke grupe, Žensko pevačko društvo je izvodilo romske tradicionalne pesme i nastupalo i van romske mahale. Osim na veseljima, pevale su i po drugim mahalama, u okolnim gradovima, a i na takmičenjima predratnih sportskih društava. Kako su zanatlije i muzičari iz Čair mahale predstavljali kulturnu elitu među Romima, ova grupa je bila dobro prihvaćena.

Kao godina formiranja grupe navode se godine 1920. ili 1922. Samo formiranje Ženskog pevačkog društva se vezuje za proslavu esnafske slave, koja pada 9. jula i koju su slavile pirne (majstori i zanatlije) iz Niša. Tradicionalno su se okupljali na Apelovcu, naselju pored Čaira (sadašnjeg parka Čair), a kasnije i u dvorištu Pantelejske crkve. Na slavi se igralo, sviralo i pevalo. Najverovatnije je da se tada i desio prvi zvaničan nastup Ženskog pevačkog društva.

Po sećanju Roma iz Čair mahale, grupa je bila aktivna do 1925. kada se preobrazila u Foklorno-pevačku muzičku sekciju, gde im se priključilo šest muškaraca. Sekcija je bila aktivna do 1930, a aktivnosti su nastavljene u okviru novoosnovanih grupa Nišavac i Gajret⁷³.

Fevzija Jašarević

Violina prvog niškog simfonijskog orkestra

Fevzija Jašarević

Na muzičkoj sceni Niša uvek su se posebno isticali Romski orkestri u kojima su dominirali gudački instrumenti i koji su u svom repertoaru imali od narodne do klasične muzike. Nastupali su po kafanama, ali i u pozorišnim predstavama kao muzička pratnja. Uoči Drugog svetskog rata u jednom od tih orkestara svirale su i sestre Fevzija (Vera) i Refija Jašarević. Fevzija je svirala violinu i pevala, a Refija je svirala klavir.⁷⁴

O ovim sestrama je ostalo malo dostupnih podataka, posebno o Refiji, za koju se veruje da se zbog braka preselila u Kruševac. Ono što za njima ostalo sačuvano je na osnovu usmenog predanja Roma i Romkinja iz Čair mahale, kao i na osnovu zapisa o Fevziji u Niškom simfonijskom orkestru u kome je bila zaposlena.

Fevzija Jašarević je rođena 1922. godine u Nišu. Muzikom je počela

rano da se bavi i već sa šesnaest godina, 1938. biva zvanično angažovana u Hotelu „Hercegovina“ u Nišu.⁷⁵

Ubrzo nakon završetka Drugog svetskog rata otpočelo se sa obnavljanjem muzičkih aktivnosti u gradu i pokrenuta je inicijativa za osnivanje gradskog orkestra. Gradski orkestar je formiran već 20. januara 1946. godine, i u njemu je svirala i Fevzija Jašarević. Na početku je orkestar svirao tek povremeno, a značajniji pomaci u pogledu aktivnijeg gradskog orkestra učinjeni su 1948. godine, kada je formiran orkestar pri Radio stanici Niš. Ovaj orkestar se proširuje i postaje simfonijski. Međutim, nije bio dugog veka i rasformiran je 1953. godine. Iste godine osnovan je Simfonijski orkestar pri Narodnom pozorištu.⁷⁶ Kao samostalna ustanova Niška filharmonija nastala je 1. septembra 1959. godine odvajanjem od Narodnog pozorišta. U prvom savetu tog tela nalazila se i Fevzija Jašarević (pod imenom Vera). Ni Niška filharmonija nije bila dugog veka; prestala je da postoji 16. aprila 1960. godine, ali je već septembra iste godine zamenjena Gradskim simfonijskim orkestrom. U sastavu ovog orkestra Fevzija Jašarević je svirala violinu.

Fevzija Jašarević se više puta selila u druge gradove i vraćala u Niš. Najpre odlazi 1961. godine u Titograd, gde je honorarno angažovana u Radio orkestru Titograd, a već sledeće godine se vraća u Gradski simfonijski orkestar Niš, da bi se 1964. prebacila u Gradski simfonijski orkestar u Mostaru. Godine 1967 se vraća u Niški simfonijski orkestar gde ostaje sve do penzije 1978. godine. U Niškom simfonijskom orkestru Fevzija Jašarević je više puta napredovala u karijeri, i u penziju odlazi kao zamenica vođe drugih violina.⁷⁷

Iako su niški Romi obeležili muzičko stvaralaštvo i izvođaštvo Niša, ipak se u okviru gradskih muzičkih institucija formiranih nakon Drugog svetskog rata, našlo malo mesta za njih. Fevzija Jašarević je uspeła da se svojom predanošću muzici i svojom virtuožnošću istakne i zauzme mesto u prvim niškim gradskim orkestrima.

NARODNE HEROJKE I PARTIZANKE

Opšte gledano, krajem XIX veka u Niškom, Pirotskom, Vranjskom i Topličkom okrugu, odnosno krajevima koji su ujedinjeni sa Srbijom 1878. godine, nije bilo razvijene političke svesti. U okviru Osmanskog carstva, Niš se nalazio pod upravom turskih paša, a političko angažovanje neturskog stanovništva bilo je usmereno na organizovanje pobuna protiv turske vlasti⁷⁸. Nakon ujedinjenja građani i građanke Niša ubrzano su morali da se prilagođavaju životu u novoj državi.

U prvim godinama je broj stanovnika ubrzano rastao. Prema popisu iz 1879. Niš je brojao 12.817 stanovnika, da bi već 1895. imao 21.056 stanovnika. Najveći broj stanovnika je bio siromašan i neobrazovan, a osnovna zanimanja su bila zanatstvo, trgovina i poljoprivreda. U takvim uslovima, politička elita Niša počela je da se izdvaja iz redova državnih činovnika, trgovaca i prosvetnih radnika, koji su se izdvajali upravo svojim obrazovanjem i materijalnim statusom.⁷⁹

Kralj Milan Obrenović (1868 – 1889), za vreme čije vladavine Niški okrug postaje deo Srbije, smatrao je da bi nova država trebalo da ima dve prestonice, gde bi Niš bio ta druga prestonica Srbije. Ova ideja ne iznenađuje, XIX vek je bio vek nastanka nacionalnih država, a nacionalna svest je u novo pripojenim krajevima bila izuzetno slaba. Smatralo se da se ta svest mora razvijati kako bi se izgradila jaka država.

Na politički život grada dosta su uticali ekonomski uslovi, te je izuzetno jak radnički pokret u politici bio predstavljen Srpskom socijaldemokratskom strankom. Na osnivačkom kongresu ove stranke održanom 20. jula 1903, istaknuto je šta bi sve trebalo promeniti u cilju poboljšanja celokupnog društva, a to se odnosilo na: uvođenje tajnog glasanja za sve izbore, uvođenje narodne vojske, ravnopravnost žena i muškaraca, odvajanje crkve od države, uvođenje besplatnog školstva, pravosuđa i lekarske pomoći.⁸⁰ Deklarativno zahtevanje ravnopravnosti između žena i muškaraca je bilo teško sprovesti u praksi. U radničkom pokretu, sindikatima, kao i u samom SSDS-u, u početku su dominirali muškarci.

Prisustvo žena u javnom životu bilo je izuzetno ograničeno. Udate žene su po zakonu bile tretirane na isti način kao i maloletna lica – za sklapanje bilo koje vrste ugovora bilo im je neophodno odobrenje supruga. Tako je obraćajući se skupu Ženskog pokreta 1939. godine, učiteljica Hristina Bošković naglasila kako ona, kao obrazovana žena od sedamdeset godina, pred zakonom i državom ima isti tretman kao i dete od deset godina. Odredbe koje su regulisale položaj udatih žena u Srbiji prvi put su (nakon 1844. godine) promenjene 1945. godine, posle oslobođenja. Obrazovane žene u Nišu, usled činjenice da im je učešće u javnom životu bilo ograničeno, odnosno zabranjeno, naginjale su onim političkim opcijama koje su težile promeni postojećih društvenih odnosa. Radnički i socijalni pokreti su uživali veliku podršku građana i građanki Niša. Ti pokreti su privlačili veliki broj onih koji su radili u jako lošim uslovima, sa izuzetno niskim platama, gde su žene plaćane slabije od muškaraca. Radnice su pored radne eksploatacije često trpele i seksualnu eksploataciju, o kojoj se nije otvoreno govorilo, ali je to dodavalo još jednu dimenziju njihovom učešću u naprednim radničkim i socijalnim pokretima.

Nakon Prvog svetskog rata obnavlja se delovanje SSDS-a i počinje se sa pripremama za formiranje Socijalističke radničke partije Jugoslavije – komunista. Partijska organizacija Niša imala je dvesta članova, od toga trideset šest žena.⁸¹ Formiran je Sekretarijat žena, i žene Niša

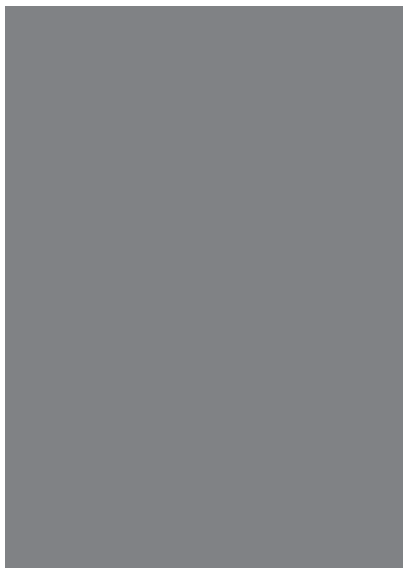
otpočinju organizovanje zborova i skupova. One na sam dan organizovanja opštinskih izbora, 22. avgusta 1920. godine, organizuju masovne demonstracije, na kojima učestvovuje oko šest stotina žena zahtevajući pravo glasa. Nema puno sačuvanih podataka o ovom događaju, tako da je nejasno ko je tačno učestvovao u organizaciji skupa i da li su na skupu učestvovalе samo žene. Takođe, niške dnevne novine, iz kojih bi neki od ovih podataka mogli da se saznaju, iz te godine nisu sačuvane, i samim tim i ne možemo znati kako je taj protest prikazan niškoj javnosti niti kako je javnost reagovala.

Opštinski izbori 1920. su doneli velike promene u celoj državi. U Nišu je sa oko sedamdeset odsto mesta pobedila lista Socijalističke radničke partije Jugoslavije – komunista. Pritisak dominantnijih političkih partija nije izostao i rezultati ovih izbora su poništeni. Novi izbori su organizovani 24. oktobra iste godine i na tim izborima je lista Socijalističke radničke partije Jugoslavije – komunista odnela ubedljivu pobedu.⁸² Ni ta pobeda nije bila dugog veka. Prethodno uplašene prevratom u Rusiji tokom Prvog svetskog rata (Oktobarska i Februarska revolucija), a onda i uspehom komunističke partije na izborima, građanske partije zbijaju redove i decembra 1920. godine se donosi Obznana kojom se zabranjuje komunističko delovanje, propaganda i rad. Faktički, zabranjen je rad Socijalističke radničke partije Jugoslavije – komunista. Jula meseca 1921. donet je Zakon o zaštiti države kojim je Obznana formalizovana, a komunistička partija primorana na ilegalno delovanje.

Politička borba žena krajem XIX i početkom XX veka kod nas je neraskidivo vezana za delovanje radničkih pokreta i Komunističke partije Jugoslavije. Žene su ravnopravno učestvovalе u organizaciji štrajkova, u radu na proizvodnji i rasturanju propagandnog materijala, one su bile hapšene kao i njihove kolege. Kasnije tokom Drugog svetskog rata zajedno su se sa svojim saborcima borile protiv fašizma.

Savka Tasić i Razumenka Zuma Petrović

Partijska tehnika u rukama žena. Propaganda i obrazovanje

Savka Tasić

Razumenka Zuma Petrović

Poseban značaj u uslovima ilegalnog rada imao je rad partijske tehnike, odnosno štamparstva i rasturanja propagandnog materijala. Kako je organizovanje sastanaka bilo izuzetno teško i rizično, rasturanje propagandnog materijala omogućavalo je širenje ideja, obrazovanje politički slabo pismenog naroda i objavljivanje odluka. I sama proizvodnja i rasturanje propagandnog materijala nosilo je sa sobom velike rizike. Žene su često učestvovale u radu partijske tehnike, a ovde ćemo pomenuti dve žene koje su u Nišu u određenim periodima bile aktivne.

Savka Tasić, članica KPJ, je tokom dvadesetih godina bila zadužena za rad partijske tehnike u Nišu. U sigurnom skloništu postojala su tehnička sredstva neophodna za proizvodnju propagandnog materijala. Pored rada tehnike, Savka Tasić je u periodu od 1924. do

1928. zajedno sa Josipom Kolumbom, Milošem Markovićem i drugima, učestvovala u organizaciji štrajkova, demonstracija, skupova... Uspevali su čak da organizuju i konferencije.⁸³ Niška organizacija KPJ važila je za jednu od bolje organizovanih i bolje vođenih partijskih organizacija u zemlji.

Ubrzo su se teški uslovi rada KPJ pogoršali. Naime, 6. januara 1929. godine kralj Aleksandar Karađorđević je proglasio diktaturu. Rad svih političkih stranaka je zabranjen, a progon komunista je pojačan. Aprila meseca iste godine, izvršeno je masovno hapšenje članova KPJ i SKOJ-a u Niškom okrugu. Među uhapšenima bila je i Savka Tasić. Iz saslušanja se saznaje da je tokom nekoliko meseci Savka Tasić, kao iskusna članica i aktivistkinja KPJ, više puta menjala boravište kako joj ne bi ušli u trag.⁸⁴ Suđenje je otpočelo januara 1930. i trajalo je samo pet dana. Savka Tasić je osuđena na deset godina zatvora. Na izdržavanje kazne je poslata u Požarevački zatvor, koji je bio jedina ustanova gde su žene političke zarobljenice služile kazne.

Razumenka-Zuma Petrović, članica KPJ, rođena je 1915. godine u blizini Čačka. Postala je politički aktivna tokom studija u Beogradu na Filozofskom fakultetu, kada učestvuje u radu Udruženja naprednih studenata. Članica KPJ postaje 1939. godine. U Niš dolazi 1941. godine, kako bi radila u tehnici, ali i pomagala u razvijanju narodnooslobodilačkog pokreta u Fabrici duvana. U jesen 1941. godine napušta Niš i pridružuje se Babičkom partizanskom odredu. Tu biva zarobljena, a nakon mesec dana puštena, te odlazi u Beograd gde ostaje do kraja 1942. godine, kada odlazi na teren u vranjskom kraju gde radi kao pozadinska radnica.⁸⁵

Jelka Radulović

Organizatorica fabričkog komunističkog aktiva

Jelka Radulović

U periodu kada je rad KPJ bio zabranjen i kada se nastavlja u ilegali, od 1920 godine, premeštanje članova i članica partije bilo je česta pojava. Na ovaj način su se štitili od otkrivanja, ali je to takođe bio i jedan od retkih načina na koji su mogle da se šire ideje. Jelka Radulović u Niš dolazi septembra 1941. godine gde se pod imenom Radmila Milovanović zapošljava u Fabrici duvana.⁸⁶

Jelka je 1941. godine u fabrici uspela da organizuje izuzetno jak komunistički aktiv uprkos teškim okolnostima. U to vreme Jelka je već imala iskustva u partijskom radu budući da je od 1938. godine bila sekretarka povereništva KPJ za Aleksinac, a u napredni omladinski pokret se uključila još u gimnaziji. To iskustvo joj je pomoglo u organizovanju radnika i radnica fabrike duvana. Uhapšena je 16. septembra 1941. Nakon saslušanja sprovedena je u zatvor u Tvrđavi. Streljana je na Bubnju u prvim danima nakon bekstva iz logora na Crvenom krstu koje se odigralo 12. februara 1942. godine.⁸⁷

Nada Tomić

Studentkinja i aktivistkinja SKOJ-a

Nada Tomić

Niška policija 1937. dobija novo odeljenje čiji je zadatak bilo praćenje i borba protiv radničkog pokreta, KPJ i SKOJ-a. Bez obzira na rizike koji su uključivali i hapšenje (čak i maloletnih kojima se sudilo kao punoletnima) aktivni SKOJ-a i KPJ su otvarani i u periodu od 1937. do 1940. godine. U ovom periodu sekretarka aktiva SKOJ-a pri Ženskoj gimnaziji u Nišu bila je Nada Tomić. U vreme rata ona je već bila studentkinja tehnike.⁸⁸

Rođena 9. februara 1921. godine, Nada Tomić je u radu KPJ učestvovala u najtežim godinama. Ona je višestruko rizikovala obezbeđujući sigurno mesto za sastanke članovima i članicama KPJ iz Beograda, koji bi dolazili u Niš kao edukatori. Progoni komunista od strane države bili su izuzetno surovi i nisu bili pošteđeni ni srednjoškolci i srednjoškolke. Međutim, i u takvim uslovima mnogi mladi su smatrali da je to rizik vredan onoga što može da se postigne. Žene i devojke su se borile ne samo za promenu politike države i protiv

fašizma već i za pravo da u budu jednake sa muškarcima.

Kada je policija otkrila rad partijske organizacije, decembra 1941, Nada Tomić je uspela da izbegne hapšenje. Tada beži u Leskovac gde nastavlja rad. Uhapšena je u Leskovcu februara 1942, ali uspeva da pobegne i pridružuje se Jablaničkom odredu. Nakon bitke kod Bojnika, aprila 1942, zarobili su je pripadnici Nedićeve straže i predali je Bugarima. Nakon tri nedelje bezuspešnih saslušavanja, Bugari je predaju Nemcima koji je šalju u logor na Crvenom krstu.⁸⁹

U logoru na Crvenom krstu od septembra 1942. učestvuje u organizaciji bekstva. Zahvaljujući njenoj porodici logoraši i logorašice nabavljaju makaze za sečenje žice. Bekstvo je izvršeno 2. decembra 1942. godine, i Nada Tomić je bila jedna od retkih koja je uspela da pobegne. Zajedno sa još jednom odbeglom logorašicom uhvaćena je 20. decembra iste godine. Prvo je sprovedena u prokupački zatvor, zatim u Leskovac, i 28. decembra vraćena je u logor na Crvenom krstu. Istog dana je streljana.⁹⁰

Jelisaveta- Aneta Andrejević
Narodna herojka iz đlačke klupe

Jelisaveta- Aneta Andrejević

Učenica Radeničke škole Niške podružine Aneta Andrejević je rođena 8. januara 1923. godine u Beogradu. U SKOJ stupa 1940. godine i pod okupacijom nastavlja svoj rad u toj organizaciji u Nišu. Septembra 1941. pridružuje se Topličkom partizanskom odredu.

Od početka 1942. godine Toplički patrizanski odred nalazio se u području okupiranom od strane bugarske vojske. Tokom cele te godine bugarska vojska je zajedno sa četničkim odredima pokušavala da uništi Toplički odred sa više ofanziva. Jelisaleta-Aneta Andrejević se borila u Topličkom odredu i pokazala je izuzetnu hrabrost. Zahvaljujući njoj tokom borbe na Pasjači spaseni su životi ranjenika.⁹¹

Nakon ove bitke, Aneta Andrejević je kao kurirka poslata sa Jastrebca na Pasjaču. Trebalo je da se probije kroz četničke redove, što je ona uspešno učinila. Međutim, na mestu gde je trebalo da predahne pre no što nastavi put, izdajom se saznalo ko je ona i zarobljena je. Mlada

partizanka je prošla mučenje četnika, Bugara i Nemaca. U Logoru na Crvenom krstu, gde je bila zatvorena, Aneta Andrejević je krajem 1942. učestvovala u planiranju bekstva. Pored nje, u planiranju bekstva je učestvovala i Nada Tomić i druge partizanke, a pridružili su im se i zatvorenici iz muške sobe.

Nakon bekstva 12. februara 1942. godine, kontrola u logoru na Crvenom krstu je povećana, kao i broj streljanih. Veliki broj streljanih u drugoj polovini 1942. godine bio je iz ženskih soba. Bekstvo je bilo jedini izlaz. Nakon nekoliko meseci planiranja, bekstvo je izvršeno 2. decembra 1942. godine. Samo mali broj lograša i logorašica je tada uspeo da pobegne; Nada Tomić je bila među njima. Aneta Andrejević nije bila te sreće. Kada je nastupila pometnja i kada je bilo sasvim izvesno da neće uspeti da pobegne, ona se krišom vratila u zatvoreničku sobu.⁹²

Aneta Andrejević je streljana na Bubnju 9. januara 1943. godine. Bila je jedna od šestoro streljanih u znak odmazde zbog diverzije izvedene na pruži Niš-Beograd 3. januara 1943. Jedan od stražara na Bubnju Milan Stojanović, zapisao je kako je izgledalo streljanje Anete Andrejević. Taj zapis se čuva u Narodnom muzeju u Nišu:

Januara 1943. godine stiže kamion za streljanje u 8 časova ujutru, sa osuđencima na smrt, iz logora. Stade na Bujanj, iziđoše njih šestoro, među njima jedna mlada devojka koja peva... Poteraše ih do šanca u koji će ih mrtve baciti ... Poređaše ih uz jamu samog šanca i okrenuše ih leđima prema dželatima, a nju gurnuše poslednju, jer nije nikako htela da se okrene. Počeše da streljaju u potiljak jednog po jednog, a ona ih prezrivo gleda... i svašta im govori i vređa, a oko nje lete parčici lobanja i pramenovi kose... Dođe red na nju... opominju je nekoliko puta da se okrene, ona neće, već se jednom ponosno isprsi pred njih i udarivši se u prsa prkosno reče: „Gadovi, neću da vam se okrenem što se stidite da

bijete u prsa... Mojom krvlju nećete dobiti rat, niti pobediti. Znajte, gadovi, pobjeda je naša' i nastavi da peva 'Padaj silo i nepravdo'".⁹³

Jelisaveta-Aneta Andrejević, zvana Milena, proglašena je za narodnu herojku 9. oktobra 1953. godine.

„Gadovi, neću da vam se okrenem što se stidite da bijete u prsa... Mojom krvlju nećete dobiti rat, niti pobediti. Znajte, gadovi, pobjeda je naša' i nastavi da peva 'Padaj silo i nepravdo'“

Miroslav M. Milovanović, *Logor na Crvenom krstu u Nišu*, Kultura, Beograd 1983

Đurđelina- Đuka Dinić Radnica kožarske industrije

Đurđelina-Đuka Dinić

Đurđelina-Đuka Dinić je naučila da čita i piše tek kao odrasla osoba. Rođena je u Donjem Konjuncu kod Leskovca 1913. u komunističkoj porodici, a osnovnu školu nikada nije pohađala. U Leskovcu pohađa Domaćićku školu, nakon čega prelazi u Niš gde se zapošljava u kožarskoj fabrici 1937. godine, i ubrzo postaje članica radničkog pokreta. Godine 1939. zvanično postaje članica KPJ. Poreklom iz seljačke porodice, radnica, Đurđelina-Đuka Dinić predstavljala je tipičnu članicu KPJ iz tog perioda.

Na više načina vlast je pokušavala da spreči organizovanje radnika i radnica, kao i širenje komunističkih i socijalističkih ideja putem sindikata, odnosno svojevrstan nastavak rada KPJ, i to: direktnim sprečavanjem, odnosno hapšenjima osoba za koje se sumnjalo da su članice i članovi KPJ, ali i indirektno – organizovanjem sindikata koji bi bili lojalni vlastima. U fabrici kože u kojoj je radila Đuka Dinić pokušaj formiranja takvog sindikata, pod nazivom Jugoslovenski radnički

sindikalni savez, nije uspeo, upravo zahvaljujući otporu Đuke Dinić i ostalih članova KPJ zaposlenih u fabrici. Krajem 1939. Đuka Dinić zajedno sa radnicima kožarske fabrike, članovima KPJ, organizuje veliki štrajk.⁹⁵

Krajem tridesetih godina u Nišu pokušalo se formiranje Stranke radnog naroda koja bi predstavljala legalnu verziju zabranjene KPJ. Kao jedna od viđenijih članica KPJ Đuka Dinić je držala sastanke sa članovima KPJ i SKOJ-a, na kojima je planirano formiranje Stranke radnog naroda. Do formiranja stranke nikada nije došlo, jer je novembra 1940. veliki broj članova i članica KPJ prijavljen i uhapšen. Đuka Dinić je uspela da izbegne hapšenje, i nakon toga prelazi u Valjevo.

U Valjevu Đuka Dinić postaje članica komisije KPJ za rad sa ženama, a već sledeće godine po partijskoj dužnosti biva premeštena u Beograd, gde od aprila 1941. organizuje akcije. U Beogradu je Đurđelina-Đuka Dinić nosila lažnu legitimaciju na ime Mirjana Obradović, i pod tim imenom je uhapšena 20. septembra 1942. godine. Tokom saslušanja praćenog mučenjem, nije odala nikoga, pa čak ni svoje pravo ime. Nakon boravka u pritvoreničkoj bolnici marta meseca 1943. biva vraćena u Specijalnu policiju odakle je 28. marta poslata u logor na Banjici. Đuka Dinić je streljana u Jajincima 25. maja 1943. kao Mirjana Obradović.⁹⁶

Proglašena je za narodnu herojku 6. jula 1945. godine, a niška fabrika gume i kože je nazvana po njoj.

Umesto zaključka

Iako im je bilo zabranjeno: da se školuju - one postaju učiteljice; da idu na mesta gde umetnici razmenjuju ideje - one postaju umetnice; da se bave politikom - one učestvuju u političkom radu.

Žene Niša obeležile su najburnije periode razvoja grada. U najtežim vremenima i uprkos svim poteškoćama, preprekama i društvenim pritiscima one uspevaju da završe škole, bave se zanimanjima za koja se tvrdilo da žene ne mogu da ih obavljaju, organizuju demonstracije i zahtevaju ravnopravnost. One se bore za slobodu i pokazuju herojsku snagu. Istorija Niša iz ženskog ugla daleko je burnija i uzbudljivija od istorije koja se obično uči u školama. Takva istorija ne pokazuje samo događaje koje su krojili muškarci već pokazuje i obične ženske živote i neobičnu borbu u njima.

I to je istorija kojoj se mora posvetiti više pažnje.

Žene koje su rođene, prošle kroz Niš, ili živele i umrle u Nišu, utrle su put borbi za ravnopravnost i ostvarivanje prava budućim generacijama žena.

Beleške i izvori

¹ Alexandra Shepard and Garthine Walker, Gender, Change and Periodisation, (Gender & History, Vol.20 No.3 November 2008) pp. 453–462.

² Više o temi u tekstu Judith M. Bennett, History Matters, (Pennsylvania: University of Pennsylvania press, 2007), pogl. 2

³ Među publikacijama koje se bave ženskom istorijom su : Znamenite žene Novog Sada (urednica: Stojaković Gordana; Futura Publikacije, Novi Sad, 2001); Kikinda iz ženskog ugla (UG Centar za podršku ženama, Kikinda, 2010); Žensko lice istorije Kragujevca (autorka: Lela Vujošević, Javno izdavačko preduzeće "Koraci", Kragujevac, 2012); Leskovac iz ženskog ugla (urednica: Snežana Tabački, Žene u crnom, Beograd 2012); Istorija ženskog organizovanja u Kruševcu (Udruženje žena Peščanik, Kruševac, 2012).

⁴ Alexandra Shepard and Garthine Walker, Gender, Change and Periodisation, Gender & History, Vol.20 No.3 November 2008, pp. 453–462.

⁵ Velike sile koje su isticale svoje interese na Balkanu bile su Austro-Ugarska i Rusija.

⁶ Istorija Niša I, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 303-305

⁷ Miroslav Milovanović, Osnovno školstvo Niša i okoline u XIX i početkom XX veka, (Niš: Gradina, 1975). 1-50

⁸ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 119

⁹ Radivoje M. Petković, Niška gimnazija, (Niš: 2003). 94-95

¹⁰ Isto, 95

¹¹ Isto

¹² Ljubinka Trgovčević, Žene kao deo elite u 19. veku. Otvaranje pitanja. <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7077.pdf>

¹³ Niški leksikon, (Beograd: Službeni glasnik, 2011).

¹⁴ Miroslav Milovanović, Osnovno školstvo Niša i okoline u XIX i početkom XX veka, (Niš: Gradina, 1975). 50

¹⁵ Isto, 51

¹⁶ Isto, 52

¹⁷ Slavoljub Stanković, Anka Pavlović, prva gospođa Okruga Niškog, neobjavljeni rad

¹⁸ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 129

- 19 Isto
- 20 Slavoljub Stanković, Anka Pavlović, prva gospođa Okruža Niškog, neobjavljeni rad
- 21 Enciklopedija Niša Kultura, (Niš: Gradina, 2011). 61
- 22 Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 431
- 23 Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 125
- 24 Radivoje M. Petković, Niška gimnazija, (Niš: 2003).
- 25 Isto, 97
- 26 Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 398
- 27 Enciklopedija Niša Kultura, (Niš: Gradina, 2011). 61
- 28 Isto
- 29 Radivoje M. Petković, Niška gimnazija, (Niš: 2003). 149
- 30 Isto
- 31 Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 133
- 32 Radivoje M. Petković, Niška gimnazija, (Niš: 2003). 155
- 33 Isto, 159
- 34 Isto, 235
- 35 Enciklopedija Niša Kultura, (Niš: Gradina, 2011).
- 36 Đorđe Stamenković, 100 godina farmacije u Nišu, 1978-1978, (Niš: Udružene apoteke „Niš“, 1978). 21
- 37 Radoslav S. Živić, Knjiga o bolnici, (Niš: Prosveta, 2002). 23
- 38 Enciklopedija Niša Zdravstvo, dečja zaštita, socijalna zaštita, (Niš: Gradina, 1996). 148
- 39 Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 503
- 40 Enciklopedija Niša Zdravstvo, dečja zaštita, socijalna zaštita, (Niš: Gradina, 1996). 31
- 41 Isto
- 42 Enciklopedija Niša Zdravstvo, dečja zaštita, socijalna zaštita, (Niš: Gradina, 1996). 52
- 43 Radoslav S. Živić, Zapis o čudesnom apotekaru, (Niš: Prosveta, 2000). 73
- 44 Enciklopedija Niša Zdravstvo, dečja zaštita, socijalna zaštita, (Niš: Gradina, 1996). 52
- 45 Isto
- 46 Radoslav S. Živić, Zapis o čudesnom apotekaru, (Niš: Prosveta, 2000). 74
- 47 Ovo je takođe značilo da će ženama biti mnogo teže da uđu u svet farmacije.
- 48 Đorđe Stamenković, 100 godina farmacije u Nišu, 1978-1978, (Niš: Udružene apoteke „Niš“, 1978). 39-44
- 49 Isto

⁵⁰ Đorđe Stamenković, 100 godina farmacije u Nišu, 1978-1978, (Niš: Udružene apoteke „Niš“, 1978). 100

⁵¹ Isto

⁵² Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 518

⁵³ Slavica Popović Filipović, "Srpski potporni fond u Srbiji i sa Srbima u Prvom svetskom ratu i u posleratnom periodu," <http://www.rastko.rs/cms/files/books/5062e4dcc0b98> (pristupljeno 21 juna, 2013).

⁵⁴

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:144377-Ledi-vo-di-kolce>

⁵⁵ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986).

⁵⁶ Slavoljub Stanković, Anka Pavlović, prva gospođa Okruga Niškog, neobjavljeni rad

⁵⁷ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986).

⁵⁸ Jelena Dimitrijević, Pisma iz Niša o haremima, (Beograd, Gornji Milanovac: 1986). I - IX

⁵⁹ Enciklopedija Niša Kultura, (Niš: Gradina, 2011).

⁶⁰ Isto

⁶¹ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986).

⁶² Enciklopedija Niša Kultura, (Niš: Gradina, 2011).

⁶³ Alice Askew, and Claude Askew, The stricken land Serbia as we saw it,

<http://ia600504.us.archive.org/12/items/strickenlandserb00aske/strickenlandserb00aske.pdf> (pristupljeno 20 juna, 2013) (Prevod Ana Jovanović)

⁶⁴ Isto (Prevod Ana Jovanović)

⁶⁵ Enciklopedija Niša Kultura, (Niš: Gradina, 2011).

⁶⁶ Isto

⁶⁷ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986).

⁶⁸ "Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena." Niški glasnik, januar 20, 1924.

⁶⁹ "Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena." Niški glasnik, februar 24, 1924.

⁷⁰ Isto

⁷¹ "Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena." Niški glasnik, mart 12, 1924.

⁷² Podaci sakupljeni na osnovu sećanja Živeta Salijeveća, koji je o Ženskoj pevačkoj grupi slušao od starijih Roma i Romkinja iz Čair mahale

- ⁷³ Na turskom jeziku označava solo pevanje, kolovođe
- ⁷⁴ Nenad Jašić, Stari niški Romi, (Niš: KSS, 2001). 103
- ⁷⁵ Personalni dosije Fevzije (Vere) Jašarević, arhiva Niškog simfonijskog orkestra, Niš
- ⁷⁶ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986).
- ⁷⁷ Personalni dosije Fevzije (Vere) Jašarević, arhiva Niškog simfonijskog orkestra, Niš
- ⁷⁸ Istorija Niša I, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 276
- ⁷⁹ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 86
- ⁸⁰ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 110
- ⁸¹ Isto, 346
- ⁸² Isto, 353
- ⁸³ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 379
- ⁸⁴ Niški zbornik, 7 (1979). 33
- ⁸⁵ Žene Srbije u NOB, (Beograd: Nolit, 1975).
- ⁸⁶ Isto
- ⁸⁷ Miroslav M. Milovanović, Logor na Crvenom krstu u Nišu, (Beograd: Kultura, 1983). Poglavlje I
- ⁸⁸ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 391
- ⁸⁹ Žene Srbije u NOB, (Beograd: Nolit, 1975).
- ⁹⁰ Miroslav M. Milovanović, Logor na Crvenom krstu u Nišu, (Beograd: Kultura, 1983). Poglavlje XI
- ⁹¹ Žene Srbije u NOB, (Beograd: Nolit, 1975).
- ⁹² Miroslav M. Milovanović, Logor na Crvenom krstu u Nišu, (Beograd: Kultura, 1983).
- ⁹³ Miroslav M. Milovanović, Logor na Crvenom krstu u Nišu, (Beograd: Kultura, 1983).
- ⁹⁴ Žene Srbije u NOB, (Beograd: Nolit, 1975).
- ⁹⁵ Istorija Niša II, (Niš: Gradina i Prosveta, 1986). 389
- ⁹⁶ Žene Srbije u NOB, (Beograd: Nolit, 1975).

Bibliografija

Askew, Alice, and Claude Askew.

The stricken land Serbia as we saw it.

<http://ia600504.us.archive.org/12/items/strickenlandserb00aske/strickenlandserb00aske.pdf> (pristupljeno 20 juna, 2013).

Dimitrijević, Jelena. Pisma iz Niša o haremima. Beograd, Gornji Milanovac: 1986.

Enciklopedija Niša Zdravstvo, dečja zaštita, socijalna zaštita. Niš: Gradina, 1996.

Enciklopedija Niša Priroda, prostor, stanovništvo. Niš: Gradina, 1996.

Enciklopedija Niša Kultura. Niš: Gradina, 2011.

Žene Srbije u NOB. Beograd: Nolit, 1975.

Živić, Radoslav S. Knjiga o bolnici. Niš: Prosveta, 2002.

Živić, Radoslav S. Zapis o čudesnom apotekaru. Niš: Prosveta, 2000.

Zlatić, dr Jovan M.

Politički život u Nišu između dva svetska rata. Niš: 1994.

Jašić, Nenad. Stari niški Romi. Niš: KSS, 2001.

Istorija Niša I. Niš: Gradina i Prosveta, 1986.

Istorija Niša II. Niš: Gradina i Prosveta, 1986.

Istorija Niša III. Niš: Gradina i Prosveta, 1986.

Milovanović, Miroslav M. Logor na Crvenom krstu u Nišu. Beograd: Kultura, 1983.

Milovanović, Miroslav. Osnovno školstvo Niša i okoline u XIX i početkom XX veka. Niš: Gradina, 1975.

Niški leksikon. Beograd: Službeni glasnik, 2011.

Niški zbornik, 7. (1979).

Odavić-Jovanović, Darinka. "Jedan pogled na umetnost i emancipaciju žena." Niški glasnik, 1924.

Petković, Radivoje M. Niška gimnazija. Niš: 2003.

Popović Filipović, Slavica. "Srpski potporni fond u Srbiji i sa Srbima u Prvom svetskom ratu i u posleratnom periodu." .
<http://www.rastko.rs/cms/files/books/5062e4dcc0b98>
 (pristupljeno Jun 21, 2013)

Stamenković, Đorđe. 100 godina farmacije u Nišu, 1978-1978. Niš: Udružene apoteke „Niš,, 1978.

Cenić, dr Stojan. Obrazovanje odraslih na jugu Srbije 1878-1941. Gnjilane: 1997.

Recenzija

Ženske nevladine organizacije u različitim delovima Srbije pokreću istraživanja i objavljuju knjige za pisanje jedne alternativne istorije u kojoj se uzima u obzir učinak i dostignuća žena, što do sada nije činjeno ni sistematski ni dovoljno.

Kada smo u Udruženju građana „Ženske studije i istraživanja“ u Novom Sadu objavile kartu Novi Sad iz ženskog ugla (Gordana Stojaković i Mirjana Isakov, 1999), imale smo viziju da bi taj pionirski posao mogao biti primer feministkinjama i ženama u drugim gradovima Srbije da formiraju praksu davanja priznanja ženama na taj način što ćemo o njima pisati, govoriti, predlagati davanja njihovih imena ulicama, trgovima i drugim prostorima, postavljati spomenike i sl. Tako izgrađujemo vidljive materijalne dokaze o doprinosima žena koje su znamenite i važne u njihovim gradovima u Srbiji, bilo da su tu rođene, ili ostvarivale svoje aktivnosti.

Važan je podatak da danas već postoje podaci o poznatim ženama u drugim gradovima Srbije, ali i šire koji se kao mozaik uklapaju u jedinstvenu buduću istoriju koju, očigledno je sada, grade ženska udruženja sa feminističkim predznakom. U tome vidim veliki doprinos upravo Ženskog prostora iz Niša koji stoji iza ove lepe akcije prikupljanja podataka za Žensku istoriju Niša.

Ovo činimo iz uverenja da će izneti podaci postati deo istorije glavnog toka (main stream) u Srbiji i da će biti iskorišćeni u pravljenju udžbenika i drugih obrazovnih pomagala generacijama koje dolaze.

Ženska istorija Niša Ane Jovanović, istoričarke, nastoji popisati osnovne podatke onih žena (u publikaciji su pomenute dvadeset i tri žene) za koje se za sada zna da su bile prve u zanimanjima koja nisu sasvim podrazumevana kao „ženska“. Iz pregleda imena i zanimanja,

odnosno funkcija, poznatih žena doznajemo na kojim su važnim mestima odlučivanja one bile, da su zajedno sa svojim drugovima podnele teret parizanske oslobodilačke borbe i obnove zemlje, baš kao što je slučaj i u drugim gradovima Srbije...

„Žene Niša obeležile su najburnije periode razvoja grada. U najtežim vremenima i uprkos svim poteškoćama, preprekama i društvenim pritiscima one uspevaju da završe škole, bave se zanimanjima za koja se tvrdilo da žene ne mogu da ih obavljaju, organizuju demonstracije i zahtevaju ravnopravnost. One se bore za slobodu i pokazuju herojsku snagu. Istorija Niša iz ženskog ugla daleko je burnija i uzbudljivija od istorije koja se obično uči u školama. Takva istorija ne pokazuje samo događaje koje su krojili muškarci već pokazuje i obične ženske živote i neobičnu borbu u njima... To su ličnosti koje su živеле ispred svog vremena, i koje nastavljaju da inspirišu nove generacije žena na slobodu i samoostvarivanje“ (iz Uvoda Ženskog prostora).

Zbog svega toga toplo preporučujem štampanje Ženske istorije Niša, kao važnog segmenta u već postojećim podacima iz drugi gradova kod nas: Kikinde (Marija Srdić, 2011), Kruševca (2010), Banja Luke (2012), Kragujevca (Sanja Vujošević, 2013), Leskovca (2012).

Svenka Savić,
koordinatorka Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu

1.9.2013.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

305-055.2(497.11)
929-055.2(497.11)

ЈОВАНОВИЋ, Ана, 1980-
Ženska istorija Niša / Ana Jovanović. -
Niš : Ženski prostor, 2013 (Niš : Punta). -
88 str. : ilustr. ; 21 cm

Str. 86-87: Recenzija / Senka Savić. - Tiraž
300

ISBN 978-86-88475-03-7

а) Жене - Друштвени положај - Ниш б) Жене
- Ниш - Биографије
COBISS.SR-ID 200928524

Važan je podatak da danas već postoje podaci o poznatim ženama u drugim gradovima Srbije, ali i šire koji se kao mozaik uklapaju u jedinstvenu buduću istoriju koju, očigledno je sada, grade ženska udruženja sa feminističkim predznakom. U tome vidim veliki doprinos upravo Ženskog prostora iz Niša koji stoji iza ove lepe akcije prikupljanja podataka za Žensku istoriju Niša.

Ovo činimo iz uverenja da će izneti podaci postati deo istorije glavnog toka (main stream) u Srbiji i da će biti iskorišćeni u pravljenju udžbenika i drugih obrazovnih pomagala generacijam koje dolaze.

Ženska istorija Niša Ane Jovanović, istoričarke, nastoji popisati osnovne podatke onih žena (u publikaciji su pomenute dvadeset i tri žene) za koje se za sada zna da su bile prve u zanimanjima koja nisu sasvim podrazumevana kao „ženska“. Iz pregleda imena i zanimanja, odnosno funkcija, poznatih žena doznajemo na kojim su važnim mestima odlučivanja one bile, da su zajedno sa svojim drugovima podnele teret parizanske oslobodilačke borbe i odbnove zemlje, baš kao što je slučaj i u drugim gradovima Srbije...

Iz recenzije Svenke Savić

